

**МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ВІЦЕБСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ТЭХНАЛАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»**

С.В. ЛЕБЕДЗЕВА, Н.В. АБАЗОЎСКАЯ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

ПРАКТЫКУМ

**ВІЦЕБСК
2012**

УДК 808.26(075.8)
ББК 81.2
Л 33

Рэцэнзент:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
УА “ВДУ імя П.М.Машэрава” Грачыха Т. А.

Рэкамендавана да выдання рэдакцыйна-выдавецкім саветам УА «ВДТУ»,
пратакол № 8 ад 30.11.2012.

Лебедзева, С. В.

Л 33 Беларуская мова : практыкум / С. В. Лебедзева, Н. В. Абазоўская ; УА
“ВДТУ”. – Віцебск, 2012. – 44 с.

ISBN 978-985-481-295-3

“Беларуская мова: практыкум” складзены з улікам задач курса
“Беларуская мова (прафесійная лексіка)” і адаптаваны да новай рэдакцыі
“Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008). Аўтары знайшлі
рацыянальнае спалучэнне тэрэтычнага матэрыялу і змястоўнай формы.
Заданні па фарміраванні практычных кампетэнцый прызначаны садзейнічаць
выпрацоўцы ўмення правільна, прыгожа і аптымальна выражаць разважанні і
думкі, адэкватна апісваць моўнымі сродкамі любыя вытворчыя і жыццёвыя
сітуацыі.

Выданне адрасуецца студэнтам усіх спецыяльнасцей ВНУ, а таксама
усім, хто цікавіцца пытаннямі беларускай мовы.

УДК 808.26(075.8)
ББК 81.2

ISBN 978-985-481-295-3

© Лебедзева С.В., 2012
© Абазоўская Н.В., 2012
© УА “ВДТУ”, 2012

ЗМЕСТ

Прадмова	4
Уступ	5
Функцыянаванне мовы ва ўмовах білінгвізму	12
Беларускі правапіс: традыцыі і сучаснасць	19
Функцыянальныя стылі беларускай мовы	22
Паняцце тэрміна. Тэрміналогія	31
Літаратура	38
Дадатак 1	41
Дадатак 2	42

ПРАДМОВА

Метадычная распрацоўка “Беларуская мова: практыкум” складзена ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” (Мінск, 2008) і адпавядае мэтам і задачам курса.

Дадзеная распрацоўка ўяўляе сабой важны тэарэтычны і практычна сарыентаваны матэрыял, прызначаны дапамагчы авалоданню сучаснымі нормамі вуснага і пісьмовага маўлення, тым самым павышаючы культуру прафесійнага маўлення будучых спецыялістаў і спрыяючы станаўленню камунікатыўна развітой асобы.

Практыкум скіраваны на сістэматызацыю ведаў па спецыяльнай лексіцы, тэорыі тэрміналогіі, на выпрацоўку ўменняў перакладаць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя і навуковыя тэксты, дарэчна выкарыстоўваць усе стылістычныя рэсурсы мовы.

Спецыфіка заданняў прадвызначана арыентацыяй на спецыяльнасці ВНУ і накіравана садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

УСТУП

Спосабам існавання і праяўлення мовы з'яўляецца маўленне. Тэрмін “маўленне” абазначае “вуснае і пісьмовае валоданне мовай; моўная дзейнасць”. Мова і маўленне – паняцці блізкія, узаемазвязаныя, але розны. Маўленне ў параўнанні з мовай вызначаецца большай рухомасцю, большай свабодай у выбары і канкрэтным выкарыстанні моўных сродкаў, у спалучэнні моўных адзінак. Калі мова – гэта сістэма сродкаў зносін, то маўленне – рэалізацыя гэтай сістэмы ці функцыянаванне мовы.

Маўленне носіць індывідуальны характар, заўсёды належыць пэўнай асобе. Так, для вуснага маўлення, якое скіравана на непасрэднае ўспрымання, характэрна ўвага таго, хто гаворыць, да гучання яго маўлення, непасрэднасць, экспрэсіўнасць. Пісьмовае маўленне адрозніваецца тым, што ў гэтай форме маўленчай дзейнасці знаходзяць адлюстраванне ўмовы і мэты зносін, а як вынік – адбор маўленчых сродкаў для стварэння тых ці іншых тэкстаў. Улічваючы тое, што з вусным ці пісьмовым маўленнем звязана ўся дзейнасць чалавека, вельмі актуальнай з'яўляецца задача авалодання багатымі і разнастайнымі сродкамі мовы для эфектыўнай прафесійнай працы спецыяліста.

Кожны чалавек, кім бы ён ні працаваў, чым бы ні займаўся ў жыцці, ажыццяўляе маўленчую дзейнасць: чытае, піша, думае, слухае, размаўляе, г. зн. успрымае, перапрацоўвае розную інфармацыю, што звязана з мовай. Як лічаць вучоныя, каля 80 % свядомага жыцця чалавека так ці інакш суадносяцца з мовай, а разнастайныя віды маўленчай дзейнасці ахопліваюць амаль усе 100 % працоўнага часу кіраўніка. Цікавае выказванне зрабіў швейцарскі пісьменнік І.Лафатэр: “Хочаш быць разумным, навучыся разумна пытаць, уважліва слухаць, спакойна адказваць і пераставаць гаварыць, калі няма чаго больш сказаць”.

Будучы спецыяліст пэўнай галіны за гады вучобы асвойвае пэўнае кола ведаў, але гэтыя веды будуць нерэалізаванымі, калі для іх не будзе адпаведных моўных сродкаў. Праблема моўнай рэалізацыі асабліва востра паўстае пры тлумачэнні, вырашэнні праблем, для перадачы інфармацыі іншым.

Кожны павінен авалодаць мовай увогуле і ў прыватнасці тэрміналагічнай лексікай пэўнай галіны, што асабліва важна пры свядомым стаўленні да фактаў маўленчай дзейнасці.

Мова – гэта не толькі асноўны сродак чалавечых зносін, але і сродак зносін пэўнай этнічнай групы. Нацыянальная мова кансалідуе людзей у нацыю, з'яўляецца сродкам вусных і пісьмовых зносін нацыі. Авалоданне нацыянальнай мовай забяспечвае паспяховую сацыялізацыю асобы, фарміруе нацыянальную самасвядомасць. Праз авалоданне нацыянальнай (роднай) мовай чалавек далучаецца да сацыяльных, інтэлектуальных, маральна-этычных, мастацкіх каштоўнасцей свайго народа, а значыць і грамадска-гістарычнага вопыту ўсяго чалавецтва.

Заданні па фарміраванні моўных кампетэнцый

Заданне 1. Прадумайце адказы на наступныя пытанні:

- Якое месца займае мова ў жыцці грамадства, нацыі, асобнага чалавека?

- Якія віды моўных патрэб грамадства Вам вядомыя?

* Свае адказы на вышэйпададзеныя пытанні пацвердзіце выказваннямі пра мову вядомых дзеячаў навукі, культуры і мастацтва.

Заданне 2. Падрыхтуйце наведамленне на тэму “*Знакамітыя імёны сучаснай Беларусі*”, уключыўшы ў яго звесткі пра дасягненні гэтых асоб ў гісторыі краіны.

Заданне 3. Перакладзіце на беларускую мову. Як вы разумееце сэнс наступных выказванняў?

Природа страны и история народа, отражаясь в душе человека, выражались в слове. Человек исчезал, но слово, им созданное, оставалось бессмертной и неисчерпаемой сокровищницей народного языка, каждая его форма есть результат мысли и чувства человека, через которые отразились в слове природа страны и история народа. (*К. Ушинский*).

Слово – как много в нём сокрыто тайн. Резец оживляет камень, кисть наполняет краски живым дыханием, звук пьянит нашу душу и исторгает из глаз наших слёзы. А слово, простое, безыскусное слово объемлет всё. Нет власти волшебней и чудесней, чем слово. Всё, что есть в природе прекрасного и уродливого, благородного и низменного, отважного и трусливого, великодушного и подлого, великого и ничтожного, – всё заключено в слове. И если Бог создал человека, то человек создал слово. (*Академик Явич*).

Бойтесь пустого красноречия. Язык научной работы должен быть лёгким, незаметным, красоты в нём недопустимы, а красота его – в чувстве меры.

А в целом следует помнить: нет мысли вне её выражения в языке и поиски слова – это, в сущности, поиски мысли. Неточности языка происходят прежде всего от неточности мысли. Человеку любой профессии следует заботиться, когда пишешь, прежде всего с точности мысли. Строгое соответствие мысли языку и даёт лёгкость стиля.

Надо воспитывать в себе вкус к языку. (*Д. Лихачёв*).

Наш язык – это важнейшая часть нашего общего поведения в жизни. И по тому, как человек говорит, мы сразу и легко можем судить о том, с кем имеем дело: мы можем определить степень интеллигентности человек, степень его психологической уравновешенности...

Учиться хорошей, спокойной, интеллигентной речи надо долго и внимательно – прислушиваясь, запоминая, замечая, читая и изучая. Наша речь –

важнейшая часть не только нашего поведения, но и нашей личности, нашей души, ума, нашей способности не поддаваться дурным влияниям.

Бравирование грубостью в языке, как и в манерах, – распространённое явление, и оно в основном свидетельствует о психологической незащищённости человека, о его слабости, а вовсе не о силе. Говорящий стремится грубой шуткой, резким выражением, иронией, циничностью подавить в себе чувство страха, боязни.

По-настоящему сильный, уравновешенный человек не будет без нужды говорить громко, не будет ругаться и употреблять жаргонных слов. Ведь он уверен, что его слово и так весомо. (Д. Лихачёв).

“Слова живут”... Как это надо понимать? Ведь слово не человек, не животное, не растение. Что может означать выражение: “жизнь слов”?

Слово, пока оно существует, не остаётся надолго неизменным. Оно рождается, когда это нужно народу; оно существует, меняя и своё значение, и свой звуковой состав (значит, – “живёт”!), пока народ нуждается в нём; оно исчезает, как только надобность в нём проходит.

Никто – ни один отдельный человек, как бы ни были велики его таланты, ум, могущество, – не может без согласия и утверждения всего народа дать жизнь даже самому маленькому словечку, хотя каждый из нас способен за полчаса изобрести сотни превосходных звучных слов.

Итак, что такое экология языка? Современные специалисты под экологией языка понимают культуру мышления и речевого поведения, воспитание лингвистического вкуса, защиту и “оздоровление” литературного языка, определение путей и способов его обогащения и совершенствования, эстетику речи. “...Всякое потерянное, искаженное или непонятое нами слово – это потерянный для нас мир, звено нашей культуры”. Автор этих слов уверен, что если есть предельные уровни загазованности и радиации, то есть и предельные уровни загрязнения языка, выше которого – необратимый процесс разрушения. (Скворцов). Экология речи начинается с выполнения завета Н.В. Гоголя: “Обращаться со словом нужно честно. Оно есть высший подарок Бога человеку”.

Заданне 4. Прааналізуйце артыкул з друкаванага выдання (газеты / часопіса на выбар), звязаны з вашай будучай прафесійнай дзейнасцю. Якія сінтаксічныя канструкцыі тут пераважаюць? Зрабіце кароткі канспект артыкула, звярнуўшы ўвагу на асаблівасці друкаванага радка і лексічныя сродкі, што ўздзейнічаюць на думкі і пачуцці чытачоў?

Заданне 5. Прачытайце і перакладзіце тэкст або ўрывак з яго. Прадумайце і падрыхтуйце наведамленне на тэму “Дзелавы этыкет беларусаў”.

В последнее время растет актуальность международных деловых контактов. Поэтому любому руководителю необходимо знать особенности делового этикета и психологии партнеров-иностранцев.

Англичане стремятся избежать категоричности. Любимые выражения англичан – «мне кажется», «я думаю», «я полагаю», «возможно, я не прав». Их характеризует сложность по возможности избегать однозначных ответов «да» и «нет», что создает иногда трудности в понимании их коммуникативных намерений иностранцами. Сам английский язык идиоматичен, одно слово может иметь много значений, и потому понимание английской речи, понимание того, что на самом деле хотел сказать англичанин и чего он не хотел сказать, бывает нелёгким делом. Англичанин исключительно вежлив и требует такого же обращения от других, он молчалив, с незнакомыми людьми не вступает в беседу и не обсуждает каких-либо вопросов, он может быть холоден, и его надо «разговорить». В то же время он чуток к намекам, хорошо понимает юмор, но не любит «грязных» шуток и потому иногда осуждает шумные и не слишком приличные немецкие шутки. Существует поговорка: «Молчание – знак согласия». Но для англичан молчание означает именно молчание, нежелание отвечать и больше ничего. Оно не подразумевает согласия с вами.

Английские бизнесмены отличаются высоким профессионализмом. Они неохотно идут на сделки, отдача от которых будет через 5 – 10 лет. Они, как правило, интеллигентные люди, интересуются искусством, спортом. Англичане умеют не только работать, но и отдыхать и укрепляют свои контакты во время игры в теннис, гольф, во время скачек и посещения театров. Они очень активны на различных семинарах, симпозиумах, выставках. Бизнесмены тесно связаны с парламентом, консервативной партией и правительством и благодаря этому умеют отстаивать свои деловые интересы.

При установлении и поддержании контактов англичане широко используют подарки (не слишком дорогие, сувенирного характера) и любят сами их получать. Представители крупного бизнеса близки по манерам к аристократии, они ценят утонченные приемы с участием представителей правящей элиты и знаменитых деятелей искусства. Бизнесмены среднего ранга – попроще. Их юмор носит характер больше деловой, профессиональный, увлечения – ближе к интересам среднего класса.

Американцы, как правило, контакты заводят легче, чем англичане, без особых соблюдения правил этикета. Они уделяют большое внимание поискам контактов и сбору посредством их необходимых сведений, а также презентациям и рекламе. В США правила этикета и протокола проще, чем в Англии. Смокинги носят реже, чем в других странах (больше в артистических кругах), фраки – еще реже. Слова *mister* и *mistress* на конвертах и в письмах не пишутся; употребляются сокращенные варианты: *Mr* или *Mrs*. Написанные полностью, эти слова имеют другой, неприятный смысл. Полностью пишется только *Miss*. В США распространены рекомендательные письма. Их следует посылать по почте, предоставив инициативу запроса письма адресату. Если вы

звоните по телефону, назовите свое имя и фамилию (не следует представляться как «мистер» или «мадам»).

Французы при контактах никогда не преуменьшают силу партнера. Они очень внимательны к тому, чтобы сохранить свою независимость и не уступить. Они жестко ведут переговоры и, как правило, не имеют запасной позиции, рассчитывая только на победу. Из национальных черт французских деловых кругов следует отметить такую: они уделяют большое внимание предварительным договоренностям. Французы предпочитают заранее обсудить те или иные деловые вопросы, даже по отдельности, чтобы затем решить вопрос окончательно. Они очень учтивы, вежливы, доброжелательны, склонны к шутке, но при серьезном обсуждении не избегают конфронтационного стиля.

И еще две особенности. Во-первых, разнообразие методов и приемов. С одними людьми беседы и контакты могут вестись в элитном тоне, на ту же тему с другими – в совершенно ином. Во-вторых, между французами очень велики различия как в образовании, культуре, так и в политических взглядах, и расхождения эти растут. Вот почему к каждому собеседнику следует отнестись очень внимательно и, только хорошо узнав партнера, выработать тактику общения с ним. Французы, конечно, менее холодны, чем англичане. Высший слой французского общества чем-то напоминает англичан, а рядовые французы идут на контакты свободно.

Несколько слов о том, как французы вступают в контакты и переговоры. Они значительно более консервативны в этом плане, чем, скажем, немцы или итальянцы.

Во-первых, у них уже вековой опыт – чиновничество, контакты устанавливаются по званию. Во-вторых, они очень разборчивы в контактах. Вы им нужны – они идут на связь с вами, пропал интерес – сразу отрезали контакт, пропали, как будто вас и не знали. Принцип – никаких лишних контактов. В-третьих, французы не любят приглашать к себе домой. Делают это только в исключительных случаях: или в отношении лиц высокого ранга, или в случае крайней необходимости. Все контакты ведутся, как правило, в рабочие дни и часы. Конец недели, начиная со второй половины пятницы, – только для отдыха, семьи, развлечений. Как и итальянцы, они не очень аккуратны со временем: опоздание для них – обычная вещь. Но если опаздываете вы, они обязательно это заметят. Последнее тем более странно, что они очень вежливы, предупредительны, того же требуют от собеседника и сами очень остро реагируют на любые замечания. Французские деловые круги – истинные патриоты своей страны. В собеседниках, партнерах по бизнесу они ценят знание французской культуры и искусства. Французы эмоциональны, могут перебить собеседника, высказать по ходу беседы критические замечания, но не обижаются, когда перебивают их. О делах французские бизнесмены не любят говорить во время еды (они гурманы), предпочитая вопросы бизнеса обсуждать за кофе. Личных проблем, болезней, доходов, расходов предпочитают не касаться. Приглашение на ужин – большая честь для французов, а опоздание на него на четверть часа считается нормой. На ужин гости приходят с подарком

(цветы, но не белые хризантемы, которые во Франции считаются символом скорби; вино дорогих марок, шоколадные конфеты). Устанавливаются контакты главным образом за столом. Недопустимо критиковать еду, а в особенности вино. В больших домах есть свои винные погреба, свои марки, и если вы похвалили вино хозяина, то это может стать первым шагом к установлению добрых отношений (кстати, французы не чокаются).

Во Франции не принято обращаться по имени. Обычно употребляют обращение «мсье» и «мадам». Французы не любят, когда до них дотрагиваются собеседники. В визитной карточке обычно указывается образование, которое очень ценится.

Немцев отличает хорошая юридическая подготовка, глубокое изучение проблем. На переговорах им свойственна систематичность, они любят обсуждать вопросы последовательно, один за другим. Они очень находчивы, умеют налаживать контакты и высоко ценят установленные связи. Немецкие бизнесмены аккуратны, пунктуальны, имеют огромный опыт в бизнесе и ведении переговоров. Они точны в соблюдении сроков и условий договора и требуют этого от партнеров. Предпочитают, чтобы партнеры обращались к ним с учетом их титулов. Подарки в деловом общении не приняты. На переговорах не тратят попусту время, предпочитая сразу приступить к делу.

Немцы называют титул каждого, с кем разговаривают (г-н президент и т. д.). Если титул собеседника вам неизвестен, обычное обращение – Herr Doctor, замужнюю женщину можно назвать Frau Doctor.

Итальянцы на контакты идут легко, в том числе семейные, домашние. В Италии проявляют особое уважение к детям. Поэтому, здороваясь со знакомыми, сначала спрашиваетесь о здоровье детей, а затем – о здоровье взрослых.

Итальянские бизнесмены придают большое значение визитным карточкам и ждут, что вы вручите им свою. Переговоры они обычно ведут с людьми, равными им по положению. Итальянцы очень гордятся своей историей и культурой. Знание их, упоминание латинских выражений найдет отклик у вашего собеседника-итальянца.

Неформальные, дружеские отношения между партнерами приветствуются. Они любят обсуждать деловые вопросы в неофициальной обстановке, в ресторанах, гордятся своей кухней. Еда у итальянцев – предмет культа. За столом могут вестись и самые серьезные переговоры.

Первое, на что обращают внимание иностранцы, сталкиваясь с **японцами**, это их «загадочная улыбка» и искусство скрывать свои мысли. Существует поговорка: на Западе люди говорят вам правду либо лгут. Японцы же никогда не лгут, однако им никогда не придет в голову говорить правду.

Известно, что дипломаты предпочитают не говорить «да» или «нет» и делают это только в крайнем случае. Для японцев произнести «да» и «нет» – далеко не простое дело. Тщательно избегаются также слова «не могу», «не знаю». Данный обычай распространяется и на область деловых отношений. Японцы не склонны выразить свои мысли прямолинейно, а смысл фраз

преднамеренно затуманивается оговорками, в которых заложена неопределенность. Из поколения в поколение их приучали говорить обиняками, чтобы уклониться от столкновения мнений, советовали избегать прямых утверждений.

Этика японских бизнесменов значительно отличается от норм делового мира западных стран. Обычно они устанавливают контакты по рекомендации третьих лиц – посредников, услуги которых могут вознаграждаться. Отказ дать визитную карточку может обидеть японца. Контакты устанавливаются с лицами, равными по положению. Тот, кто вступает в контакт с вышестоящим по рангу бизнесменом, выступает в роли просителя.

Японские бизнесмены точно соблюдают назначенное время встреч и болезненно относятся к опозданиям, чем бы они ни были вызваны. В качестве приветствия японцы предпочитают поклоны и избегают рукопожатий – отсюда совет: не протягивай руку первым ни при встрече, ни при расставании.

При переговорах японцы иногда кивают головой – это не означает, что они согласны, они просто хотят сказать, что поняли вас. Японцы очень вежливы и ценят такое же отношение к ним. Бизнесмены не позволяют, чтобы на них давили, они могут даже уйти с переговоров.

В разговорах, контактах с японцами следует иметь в виду еще одну черту – они не терпят ни малейшего оскорбления или грубо сказанного слова и сами воздерживаются от подобных выражений. Вежливость делает их приятными собеседниками. Деликатность ценится японцами превыше всего. И, может быть, еще больше, чем у англичан, у японцев ценится молчание, которое считается категоричнее слов. Все это надо иметь в виду, когда вы устанавливаете контакты с японцами.

Японцы много внимания уделяют тем, с кем устанавливают контакты и ведут переговоры, личностным отношениям с партнерами. С более слабым партнером они могут отойти от своего тактичного обращения и прибегнуть к угрозам. Японцам свойственна аккуратность. Их стиль – обязательность, точность во времени, в исполнении обещаний. Японцы умеют слушать партнера, демонстрируют внимание, поощряя собеседника высказаться, что, однако, отнюдь не следует понимать как знак согласия с вашей точкой зрения.

Латиноамериканцы, как правило, ведут переговоры не спеша, упорно, на практические предложения идут, а если есть финансовые проблемы, материальные затраты, то действуют осторожно.

При заключении двусторонних соглашений тщательно проверяют их соответствие внутреннему законодательству. Беседы ведут обычно один на один. Некоторые латиноамериканцы не всегда обязательны, поэтому желательно соглашение держать под контролем.

Латиноамериканцы экспансивны, дружелюбны. Ярко проявляют свои симпатии. Не очень любят долгие и пустые беседы, предпочитают давать и получать точные ответы. Не склонны выслушивать инструкции, предпочитают живой разговор. Они более открыты, чем западноевропейцы. Этикет по сравнению с принятым в западных странах упрощенный.

Арабы умеют устанавливать контакты, славятся гостеприимством. Пожелание гостя для них закон, но того же они требуют от партнеров, будучи сами гостями. Арабы немного актеры. Когда они не хотят отвечать, то улыбаются, уверяют, что не знают этого вопроса, тянут время или отщелкывают общими, обтекаемыми фразами.

Для арабов одним из важнейших условий контактов, связей, переговоров является установление доверия. Они стараются не столько предугадать решение проблемы путем анализа событий, сколько извлечь решение из опыта прошлого.

В арабских странах существуют свои нормы этикета, протокола, обычаи, как правило, связанные с образом жизни, религией, идеологией. Их, конечно, надо знать при установлении контактов, при беседах, переговорах, в особенности, если вы едете в арабскую страну. Прежде всего – это отношение к Корану, к мусульманской религии. Не следует допускать никакой критики Корана и, конечно, нужно проявлять уважение к нему. Учитывать то отношение к женщине, которое принято в стране: ни в коем случае не подавать руку женщине. Не подавать ни в коем случае мужчине левую руку для приветствия.

При знакомстве, контакте не рекомендуется расспрашивать о жене, передавать ей приветы, и наоборот: если вы знаете, что у вашего партнера есть дети, нужно расспросить о них, рассказать о своих детях.

У мусульман, арабов не принято употреблять вино и, приглашая на ланч, обед, коктейль, не надо принуждать их пить его. Нельзя подавать к столу свинину. (*Паводле часопіса «Секретарь»*)

ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ МОВЫ ВА ЎМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Народы свету знаходзяцца ў пастаянным кантакце адзін з адным, асабліва суседнія нацыянальнасці, якія часта маюць адну тэрыторыю пражывання або знаходзяцца ў складзе адной дзяржавы. Моўныя кантакты, якія дыктуюцца эканамічнымі, культурнымі і іншымі сувязямі, патрабуюць вывучэння і выкарыстання ў моўнай практыцы дзвюх і больш моў. Існуюць і іншыя матывы авалодвання дзвюма ці некалькімі мовамі (атрыманне адукацыі, патрэбы навуковай дзейнасці і г. д.). На Зямлі практычна няма аднамоўных краін і нават буйных гарадоў (напрыклад, у Лондане, які называюць лінгвістычным Вавілонам, гавораць на 147 мовах, бо выхадцы з былых брытанскіх калоній прывезлі з сабой і свае мовы).

Сучасная моўная сітуацыя на Беларусі характарызуецца пераважна суіснаваннем і выкарыстаннем беларускай і рускай моў і можа быць вызначана як беларуска-рускае двухмоўе.

Двухмоўе (білінгвізм – ад лац. *bi* – двойчы, *lingua* – мова) – гэта папераменнае карыстанне дзвюма мовамі.

Сапраўды, значная частка насельніцтва Беларусі актыўна карыстаецца і рускай, і беларускай мовамі ў розных сферах грамадскай дзейнасці. Аднак існуюць і значныя кантэнгенты людзей, якія практычна карыстаюцца толькі якой-небудзь адной мовай. Калі ж браць пад увагу і пасіўнае валоданне другой мовай, і ўспрыманне на ёй пэўнай інфармацыі (паняцце двухмоўя ўлічвае і гэты аспект), то трэба прызнаць, што ўсё беларускае насельніцтва з'яўляецца двухмоўным. Побач з беларуска-рускім двухмоўем на тэрыторыі Беларусі ў месцах сумеснага пражывання беларусаў з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў (палякамі, літоўцамі, латышамі і г. д.) мае месца і іншы характар двухмоўя: беларуска-польскі, беларуска-літоўскі, беларуска-латышскі. Паколькі ў гэтых раёнах функцыянуе і руская мова, то можна гаварыць, напрыклад, і пра мясцовае беларуска-польска-рускае і г. д. шматмоўе. Вядома, калі ва ўжытку знаходзяцца тры і больш моў, прынята гаварыць пра з'яву шматмоўя, або *поллінгвізму*.

На тэрыторыі Беларусі сітуацыя двухмоўя існавала здаўна, але яго характар і састаўныя кампаненты мяняліся. У перыяд існавання Вялікага княства Літоўскага (13 – 18 стст.) існавала беларуска-царкоўнаславянскае пісьмовае і вуснае двухмоўе. З пашырэннем на тэрыторыі Беларусі польскай мовы (пасля аб'яднання Вялікага княства Літоўскага з Польскім каралеўствам) пачало складвацца беларуска-польскае двухмоўе. Пазней, пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793, 1795 гг.) беларускія землі адышлі да Расіі і функцыі афіцыйнай мовы ў значнай ступені стала выконваць руская мова, шырока развіваецца беларуска-рускае двухмоўе. У месцах сумеснага пражывання беларусаў з іншымі народамі фарміравалася беларуска-яўрэйскае, беларуска-латышскае і г. д. двухмоўе. У перыяд уваходжання беларускіх земляў у склад Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, а таксама ў апошнія дзесяцігоддзі XX стагоддзя характар і развіццё двухмоўя і ў цэлым моўнай сітуацыі на Беларусі ў значнай ступені залежалі ад дзяржаўнай палітыкі (паланізацыя, русіфікацыя).

На пачатку будаўніцтва сувярэннай дзяржавы, пад уплывам працэсаў дэмакратызацыі грамадства 26 студзеня 1990 г. у жыцці беларускага народа адбылася падзея гістарычнага значэння: быў прыняты Закон “Аб мовах у Беларускай ССР”, згодна з якім статус дзяржаўнай мовы быў замацаваны за беларускай мовай. Была распрацавана Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы, разлічаная на працяглы час, згодна з якой планавалася паступовае ўвядзенне беларускай мовы ва ўсё сферы культурнага, грамадска-палітычнага жыцця Рэспублікі Беларусь, пашырэнне яе функцыі ў сістэме адукацыі. Аднак паводле майскага рэферэндуму 1995 г. і рускай мове быў нададзены аднолькавы статус з беларускай (устаноўлена афіцыйнае двухмоўе). З гэтага часу і па сёння трэба гаварыць пра дзяржаўнае двухмоўе, бо дзяржаўным двухмоўе называюць тады, калі ў адной краіне статус дзяржаўнай, ці афіцыйнай, маюць дзве мовы. Падобная з'ява характэрна і для іншых краін свету. Напрыклад, у Фінляндыі дзяржаўнымі мовамі з'яўляюцца фінская і шведская, у Канадзе – англійская і французская. Нельга не адзначыць той факт,

што дзяржаўнае двухмоўе ў краіне можа суправаджацца індывідуальным аднамоўем. Згодна з усім вышэйадзначаным вылучаюць наступныя *разнавіднасці двухмоўя*:

1) індывідуальнае (калі дзвюма мовамі карыстаюцца толькі асобныя прадстаўнікі грамадства);

2) групавое (калі двухмоўнымі з'яўляюцца цэлыя групы ці асобныя сацыяльныя слаі грамадства);

3) поўнае, ці суцэльнае (калі двухмоўе з'яўляецца характэрным для ўсіх сацыяльна-культурных груп насельніцтва);

4) нацыянальнае (калі яно пашырана сярод прадстаўнікоў усёй нацыі);

5) дзяржаўнае (калі ў адной краіне статус дзяржаўнай маюць дзве мовы).

Двухмоўе (білінгвізм) – з'ява складаная, шматбаковая, якая разглядаецца ў трох аспектах:

- *псіхалагічным* (што звязаны з асаблівасцямі псіхалагічнага складу індывіда, з яго разумовымі здольнасцямі, эмацыянальнай адаптацыяй, моўным светаўспрыманнем);

- *педагагічным* (дзе разглядаюцца розныя аспекты і асаблівасці навучання мове і ўплыў адной мовы на другую);

- *сацыялінгвістычным* (які ўключае сферы выкарыстання абедзвюх моў і ступень засваення кожнай мовы).

Сёння, калі і беларуская, і руская мовы з'яўляюцца дзяржаўнымі, новае вытлумачэнне і новыя кірункі развіцця павінен атрымаць і беларуска-рускі білінгвізм. Галоўная задача заключаецца ў тым, каб былі створаны ўсе ўмовы для дастаткова грунтоўнага авалодання ўсімі грамадзянамі нашай краіны дзяржаўнымі мовамі Рэспублікі Беларусь, не выключаючы пры гэтым авалодання рознымі мовамі іншых народаў свету.

Сітуацыя пастаяннага кантактавання рускай і беларускай моў прыводзіць да інтэрферэнцыі, г. зн. пры маўленні на адной мове ўжываюцца элементы другой мовы. Блізкасць рускай і беларускай моў дазваляе, на першы погляд, носьбітам мовы з лёгкасцю авалодваць абедзвюма мовамі. Аднак гэтая лёгкасць з'яўляецца ўяўнай. Яе вынікі знаходзяць адлюстраванне ў маўленні ў выглядзе памылковага ўжывання слоў і іх формаў. Улічваючы, што наяўнасць адхіленняў ад прынятых моўных нормаў не перашкаджае ўзаемнаму паразуменню суб'яднікаў, якія размаўляюць на рускай і беларускай мовах, думка пра правільнасць маўлення кожнага з іх падтрымліваецца і паглыбляецца. Нормы адной мовы падмяняюцца нормамі другой, што абавязкова прыводзіць да зніжэння культуры маўлення ў цэлым.

Узровень інтэрферэнцыі залежыць ад ступені авалодання другой мовай, ад умення свядома адрозніваць факты розных моў і шэрага іншых прычын. Беларуска-руская і руска-беларуская інтэрферэнцыя – з'ява даволі распаўсюджаная ў сучасным грамадстве і закранае ўсё сферы моўнай сістэмы: фанетыку, акцэнтацыю, марфалогію, лексіку, сінтаксіс.

Валоданне літаратурнай мовай – паказчык моўнай культуры сучаснага адукаванага чалавека (незалежна ад сферы яго тэарэтычнай ці практычнай

дзеінасці), важная перадумова забеспячэння кампетэнтнасці і канкурэнтаздольнасці спецыяліста.

Надзеінае функцыянаванне літаратурнай мовы забяспечваюць разнастайныя нормы (моўныя нормы – гэта замацаваныя ў маўленчай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, пабудовы сказаў і тэкстаў):

– *арфаэпічныя* нормы, якія прадугледжваюць аднастайнае вымаўленне гукаў, спалучэнняў гукаў, слоў;

– *акцэнталагічныя* нормы, якія рэгулююць месца націску ў слове і спалучэнні слоў;

– *арфаграфічныя* нормы, якія прапаноўваюць адзінства напісання слоў і іх частак;

– *пунктуацыйныя* нормы, якія патрабуюць правільнай пастаноўкі знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце;

– *лексічныя* нормы, якія патрабуюць ужывання слова ў адпаведнасці з яго стылёвай класіфікацыяй;

– *словаўтваральныя* нормы, якія прадугледжваюць правільнасць падзелу слова на значымыя часткі і веданне спосабаў словаўтварэння;

– *марфалагічныя* нормы, якія абумоўліваюць варыянты формаўтварэння і словазмянення ў галіне самастойных часцін мовы;

– *сінтаксічныя* нормы, якія патрабуюць захавання агульнапрынятай лексічнай і сінтаксічнай спалучальнасці слоў;

– *фразеалагічныя* нормы, якія патрабуюць аднатыпнага і раўнацэннага ўжывання фразеалагізмаў;

– *стылістычныя* нормы, якія рэгулююць ужыванне моўных сродкаў з функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай і нейтральных сродкаў у адпаведнасці са зместам і мэтай выказвання.

Заданні па фарміраванні моўных кампетэнцый

Заданне 1. Маючы агульнае разуменне пра нормы літаратурнай мовы, прывядзіце прыклады парушэнняў моўных нормаў у рускай і беларускай мовах, што маюць месца ў сучаснай моўнай прасторы.

Заўвага! На лексічным узроўні беларуская і руская мовы маюць мноства агульных рысаў, таму частыя памылкі ўзнікаюць у выніку з’явы *міжмоўнай аманіміі*, якая выяўляецца амаль у поўным супадзенні па гучанні слоў у дзвюх мовах (напрыклад, бел. нядзеля – рус. неделя).

Заданне 2. Прааналізуйце прыклады *міжмоўнай аманіміі*, вызначыўшы значэнні лексічных адзінак у беларускай і рускай мовах. Ці можна пры перакладзе з беларускай мовы на рускую і наадварот карыстацца такім “слоўнікам”? Складзіце словазлучэнні з прыведзенымі словамі.

Беларуская мова	Руская мова
Адказ	Отказ
Араць	Орать
Асоба	Особо
Благі	Благой
Брак	Брак
Вялікі	Великий
Вяселле	Веселье
Дыван	Диван
Карысны	Корыстный
Лік	Лик
Ліст	Лист
Нядзеля	Неделя
Павінен	Повинен
Пакой	Покой
Пачатак	Початок
Плот	Плот
Прозвішча	Прозвище
Пытацца	Пытаться
Разам	Разом
Розніца	Разница
Рэч	Речь
Свет	Свет
Свята	Свято
Склон	Склон
Справа	Справа
Тэрмін	Термин
Удзел	Удел
Ужывацца	Уживаться
Штучны	Штучный

Заданне 3. Прапануйце сітуацыю моўных зносін з выкарыстаннем міжмоўнай аманіміі.

Напрыклад, размова студэнтаў з выкладчыкам:

Выкладчык: - Працуем, у вас яшчэ ёсць час.

Студэнты: - Які час!!! Засталося ж 15 хвілін.

Заданне 4. Падбярыце да рускіх словазлучэнняў аднаслоўныя беларускія эквіваленты (напрыклад: растительное масло – алей).

Дикий кабан; заливной луг; белый гриб; парное молоко; железная дорога; луна в первой четверти; работа сообща; в прошлом году; в позапрошлом году; доброй ночи; моховое болото; с обеих сторон; анютины глазки; картофельная

ботва; оладьи из тертого картофеля; земля, густо поросшая травой; третьего дня; жестяная мастерская.

Заданне 5. Перакладзіце выказванні з рускай мовы на беларускую, выкарыстоўваючы розныя спосабы перадачы дзеепрыметнікаў. Адзначце ролю і адметнасць дадзеных канструкцый у рускай і беларускай мовах.

Книга – это духовное завещание одного поколения другому, совет умирающего старца юноше, начинающему жить, приказ, передаваемый часовым, отправляющимся на отдых, часовому, заступающему на его место. (А. И. Герцен.)

Счастье дается только знающим. Чем больше знает человек, тем резче, тем сильнее он видит поэзию земли там, где ее никогда не найдет человек, обладающий скудными знаниями. (К. Г. Паустовский.)

Юношество должно получить образование не кажущееся, а истинное, не поверхностное, а основательное, то есть чтобы разумное существо – человек – приучался руководствоваться не чужим умом, а своим собственным, не только вычитывать из книг и понимать чужие мнения о вещах или даже заучивать и воспроизводить их в цитатах, но развивать в себе способность проникать в корень вещей и вырабатывать истинное понимание их и употребление их. (Я. А. Коменский.)

Человек, обученный основательно, есть дерево, имеющее свой собственный корень, питающее себя собственным соком и поэтому постоянно (сильнее и сильнее со дня на день) растущее, зеленеющее, цветущее, приносящее плоды. (Я. А. Коменский.)

Заданне 6. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Ахарактырызуйце асаблівасці перакладу.

Тэкст 1.

Факторы культурного порядка оказывают на человека самое непосредственное воздействие. Это во многом вызвано тем, что все мы живем и действуем в обществе, которое вносит определенные поправки в наше поведение. Культурная среда, в которой существуем, значительно влияет на основные ценности, складывающиеся в обществе, такие, как личная свобода, индивидуализм, погоня за успехом.

Процессы, происходящие в сфере культуры, – наиболее глубокая причина желаний и поведения человека. Человеческое поведение в большей мере приобретенное, то есть воспитанное культурой. Ребенок растет в обществе, приобретает основные ценности, желания и поведенческие навыки в семье, школе и других общественных институтах. Каждому из нас преподают общественные ценности с раннего детства. И мы склонны скорее принять эти ценности и нормы, чем подвергнуться риску быть отвергнутым обществом или наказанным им.

Тэкст 2.

В жизни конкретного человека как индивида, как отдельного представителя человеческой общности его личность и психика представлены в неразрывном единстве. Индивид обладает психикой, но в то же время индивид выступает как личность, являясь субъектом межчеловеческих, общественных по своей природе отношений. Эти взаимоотношения опосредствуются содержанием и характером деятельности, которые задаёт организация, и общения, которое в ней складывается. Исходя из этого, можно сделать вывод, что развитие организации выступает как фактор развития личности в организации. В соответствии с концепцией персонализации индивид характеризуется потребностью быть личностью, то есть оказаться и оставаться в максимальной степени представленным значимыми для него качествами в жизнедеятельности других людей. Осуществлять свою деятельность преобразованием их смысловой сферы и способностью быть личностью, то есть совокупностью индивидуальных особенностей и средств, позволяющих совершать действия, обеспечивающие удовлетворение потребности быть личностью.

Тэкст 3.

Древнерусское слово «уговор», превратившееся впоследствии в «договор», и его такой же старый синоним «ряда» часто упоминаются в старинных русских пословицах. Это подтверждает большую роль договора в жизни народа. В поговорках «Уговор – дороже денег», «Не было бы ряду, не было бы и спора» и других подчеркивается особое уважение к заключенному договору. И мы нередко употребляем этот термин. «Заключайте договоры с Госстрахом», – рекомендует нам плакат. Юридическая консультация на своей вывеске и в помещенном в газете извещении сообщает, что ведет дела граждан «по заключенным ими договорам», а транспортные организации дают рекламу, что готовы заключить договоры «на обслуживание населения».

Жизнь человека – непрерывное заключение бесчисленного множества договоров.

Что же такое договор? Договор – сделка. Но не всякая сделка – договор. Отличительная его особенность в том, что договор представляет собой двух- или многостороннюю сделку. Он есть там, где два лица или несколько лиц высказали друг другу свою волю или желание и эта воля, желание совпали.

Тэкст 4.

Реклама производит систематическое воздействие на мнение и поведение потребителей путем передачи сведений о товарах. Она стала своеобразным социальным феноменом, который относится к науке, искусству, бизнесу, психологии, пропаганде. В целом, воздействию рекламы подвержены все слои общества. Она аккумулирует его опыт, стремится к гармонизации человеческих побуждений и даже способствует интеграции граждан вокруг единых представлений.

Появившись как средство содействия торговле, реклама служит мощным стимулом развития всей экономики. В этом ее положительное влияние.

В то же время реклама может приводить и к некоторым нежелательным последствиям. Скажем, расходы на рекламу удорожают продукт, и это способствует созданию монополий, ведь только крупные фирмы могут позволить себе широкую рекламу. Но реклама усиливает конкуренцию, что в конечном итоге эти цены и снижает. Мелкие же производители, экономя на рекламе, тем самым тоже удешевляют продукцию.

Реклама дает возможность прессе зарабатывать деньги. Но она же и препятствует свободе прессы, ибо та, в значительной степени живя за счет рекламы, попадает в определенную зависимость от рекламодателей. Но и тут помогает конкуренция: рекламодатели не могут в большой мере диктовать свою волю редакции, потому что они заинтересованы в тираже издания, а он зависит от его качества.

БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС: ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНАСЦЬ

Праваніс, або арфаграфія, – гэта сістэма правілаў перадачы вуснай мовы, якія ўстанаўліваюць аднастайнае, абавязковае для ўсіх, унармаванае напісанне слоў і іх значымых частак (марфем).

Прынцыпам арфаграфіі называецца вызначальная заканамернасць, паводле якой будуецца і аб'ядноўваюцца ў групы канкрэтныя правілы напісання.

Асноўнымі прынцыпамі, на якіх грунтуецца сучасны беларускі правапіс, з'яўляюцца фанетычны і марфалагічны (фанематычны). Нагадаем іх сутнасць. Згодна з фанетычным прынцыпам гукі перадаюцца на пісьме ў адпаведнасці з літаратурным вымаўленнем (“як чуеш, так і пішаш”): *студэнцікі, Полаччына, жыццё і інш.* Паводле марфалагічнага прынцыпу марфемы на пісьме перадаюцца незалежна ад таго, як яны вымаўляюцца: *грамадскі* (грамацк'і), *носьбіт* (ноз'б'іт) і інш.

У сучасным беларускім правапісе таксама сустракаюцца традыцыйныя (гістарычныя) і дыферэнцыраваныя напісанні. Традыцыйныя напісанні перадаюцца па традыцыі: напрыклад, напісанне з вялікай літары кожнага новага вершаванага радка. Дыферэнцыраваныя напісанні служаць для адрознення слоў. Напрыклад, напісанне малой і вялікай літары ў словах-амонімах – агульных і ўласных назоўнікаў: *чорны – Чорны (Кузьма Чорны), галіна – Галіна.*

Беларуская арфаграфія будуюцца на рацыянальным спалучэнні фанетычнага і фанематычнага прынцыпаў.

Сучасная беларуская арфаграфічная сістэма – гэта вынік шматгадовых намаганняў вучоных і грамадскасці, скіраваны на выпрацоўку дасканалых сродкаў і спосабаў перадачы беларускай мовы на пісьме.

Свой адлік беларускі правапіс вядзе з 30-х гадоў XIX ст. – час адраджэння беларускай мовы. Як вядома, у XVI ст. пасля страты ВКЛ дзяржаўнай незалежнасці і аб'яднання яго з Польшчай старабеларуская мова страціла свае

грамадскія функцыі. На доўгі час яна стала мовай без пісьменнасці і існавала амаль выключна ў вусна-дыялектнай форме. Арыенцірам для стварэння новага правапісу стала жывая гаворка, што вяло да замацавання фанетычнага прынцыпу пісьма і кардынальна адрознівала новы правапіс ад старабеларускага, надавала мове абсалютна новае арфаграфічнае аблічча.

Значнай падзеяй у гісторыі новага беларускага правапісу стаў выхад у 1918 г. першага беларускага нарматыўнага даведніка – “Беларускай граматыкі для школ” Б. Тарашкевіча, дзе фактычна ўпершыню былі сфарміраваны і сістэматызаваны асноўныя правілы беларускага правапісу. “Граматыка” адыграла выключную ролю ў пашырэнні беларускай пісьмовай мовы ва ўсіх сферах ужытку, а найперш – у школьным навучанні. Аднак у ёй заставалася яшчэ шмат спрэчных і нявырашаных пытанняў (напрыклад, аўтар сам звяртаў увагу на недасканаласць напісання слоў іншамоўнага паходжання).

1926 г. – Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага алфавіта і правапісу, у рабоце якой удзельнічалі вядомыя айчынныя моваведы, пісьменнікі, настаўнікі беларускай мовы, а таксама замежныя лінгвісты. Абмяркоўваліся найбольш вострыя і спрэчныя пытанні: перадача акання / якання ў словах іншамоўнага паходжання; перадача мяккага знака для абазначэння асіміляцыйнай мяккасці зычных і інш.

У кастрычніку 1927 г. была створана Правапісная камісія, па выніках работы якой выдадзены праект беларускага правапісу з 77 правілаў. Аднак шырокага абмеркавання ён не атрымаў, бо на хвалі тагачасных рэспрэсій большасць з членаў камісіі былі арыштаваны, а сам праект аб’яўлены нацэмаўскім і трапіў у спецховы.

1933 г. – пастанова СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу”. Яна ўнесла істотныя карэктывы ў беларускую арфаграфію, аднак адназначнай ацэнкі якіх не існуе да нашага часу. У выніку рэформы было парушана арфаграфічнае адзінства беларускай мовы, узніклі дзве правапісныя плыні: дарэформенная (абапіралася на прынцыпы і правілы, сфармуляваныя ў “Граматыцы” Б. Тарашкевіча) і паслярэформенная – на яе аснове патупова і сфарміраваўся афіцыйны беларускі правапіс.

1959 г. – выдадзены “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, падрыхтаваныя навуковымі супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа.

1993 г. – пастанова Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь аб стварэнні Дзяржаўнай правапіснай камісіі па ўдакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы.

Правапіс, адлюстроўваючы асаблівасці і заканамернасці развіцця мовы, не можа працяглы час заставацца нязменным. Мова бесперапынна ўдасканальваецца, пра што найперш сведчыць істотнае абнаўленне яе лексічнага складу, а таксама змены фанетычнага, марфалагічнага і сінтаксічнага характару. Значнае папаўненне за апошнія дзесяцігоддзі слоўнікавага складу беларускай мовы новымі словамі, большасць з якіх – запазычанні, выклікала пашырэнне ў пісьмовай традыцыі ненарматыўных

арфаграфічных варыянтаў. У сувязі з гэтым надзённым стала неадкладнае ўпарадкаванне беларускага правапісу, прывядзенае яго ў адпаведнасць з сучаснай моўнай практыкай, захаванне адзінства арфаграфічных нормаў. Так, 23 ліпеня 2008 г. быў прыняты Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, які зацвердзіў новую рэдакцыю “Правілаў”. Гэта вынік шматгадовай працы вялікага калектыву навукоўцаў. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008) – яшчэ адзін крок у бок збліжэння пісьмовай мовы з беларускім вымаўленнем, больш дасканалыя і зручныя ў параўнанні са зводам правілаў, выдадзеных у 1959 годзе. Яны накіраваны на карэкціроўку, памяншэнне колькасці выключэнняў, падпарадкаванне большасці напісанняў агульным правілам і заканамернасцям, адпаведным фанетычнаму (гукавому) ладу беларускай літаратурнай мовы.

У новай рэдакцыі правілаў неабходна звярнуць увагу на наступныя змены:

* размяжоўваецца напісанне першых частак *радыё-* і *радые-/я*. Літара *ё* пішацца ў складаных словах з першай часткай *радыё-*: *радыёстанцыя, радыёантэнна*. Калі першая частка складанага слова ўтворана ад назвы хімічнага элемента *радый*, то пішацца літара *е*, якая з’яўляецца злучальнай галоснай: *радыебіялогія, радыеактыўнасць* і інш. У першым складзе перад націскам у гэтым выпадку пішацца *я*: *радыяметрыя, радыяхімія*.

* калі апошняя зычная літара прыстаўкі і першая літара кораня супадаюць, то пішуцца абедзве літары: *аддача, звышштатны*. Слова-тэрміны іншамоўнага паходжання часткова падпарадкоўваюцца гэтаму правілу: *сюррэалізм, аддукцыя (рэалізм, індукцыя)* – калі такія словы ўспрымаюцца як невытворныя, то літары не падвойваюцца: *інавацыя, іміграцыя, карэспандэнт* і інш. Падваенне датычыць і частак складаных слоў: *вакуумметрыя, омметр, шматтамовы, палітэхналаг*;

* слова *інтэрнэт* пішацца ва ўсіх выпадках з малой літары;

* вялікая літара *У* заўсёды перадаецца без надрядковага значка: *на Украіне, да Уладзіміра, ва Уруччы* і інш. Калі ж запіс ідзе вялікімі літарамі, то ён павінен падлягаць агульным правілам: РЭСПУБЛІКАНСКАЕ ЎНІТАРНАЕ ПРАДПРЫЕМСТВА. Не скарачаецца *у* ў літарных абрэвіятурах: *нашпарт выдадзены Пешамайскім РАУС*, але: *Саўмін (Савет Міністраў)*;

* пасля прэфіксаў *звыш-*, *між-*, *пан-*, *супер-*, *транс-*, *контр-*, *гіпер-* літара *і* захоўваецца: *міжінстытуцкі, суперінтэлект, гіперінфляцыя, контрідэя*;

* з малой літары пішацца: слова *бог (гасподзь)* ва ўстойлівых выразях – *бог яго ведае, дзякаваць богу, бог з табой*; слова *бог* з агульным значэннем боства – *старажытны славянскі бог Пярун, бог сонца Дажбог*; агульныя назвы ўяўных істот: *фея, муза, русалка, архангел, анёл* і інш.

Заданні па фарміраванні моўных кампетэнцый

Заданне 1. Самастойна пазнаёмцеся з новымі “Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008). Для лепшага засваення – заканспектуйце.

Заданне 2. Спішыце, раскрываючы дужкі і выбіраючы малую або вялікую літару. Растлумачце правілы яе напісання.

(Б,б)еларускі (Дз,дз)яржаўны (У,у)ніверсітэт, (П,п)рэзідэнт (Р,р)эспублікі (Б,б)еларусь, (С,с)карынаўская прэмія, (Б,б)еларускі вакзал (у Маскве), (В,в)ерсальскі (М,м)ір, (Д,д)апятроўская (Э,э)поха, (А,а)грарная (П,п)артыя (Б,б)еларусі, (Ш,ш)энгенская (В,в)іза, (Э,э)нцыклапедыя (Г,г)історыі (Б,б)еларусі, (Г,г)енеральная (А,а)самблея (А,а)рганізацыі (А,а)б'яднаных (Н,н)ацый, (У,у)каз (П,п)рэзідэнта Рэспублікі Беларусь, (В,в)ышэйшы (Г,г)аспадарчы (С,с)уд Рэспублікі Беларусь, (Д,д)войчы (Г,г)ерой (Сс)авецкага (С,с)аюза, (Л,л)аурэат (Дз,дз)яржаўнай (П,п)рэміі, (Г,г)анаровая (Г,г)рамата, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае, (В,в)ялікая (А,а)йчынная (В,в)айна, (Ш,ш)энгенскія (П,п)агадненні, (Е,е)ўрапейская (Э,э)канамічная (С,с)упольнасць, (С,с)аюз (П,п)ісьменнікаў (Б,б)еларусі, (П,п)ершая (С,с)усветная (В,в)айна, (М,м)іжнародны (Ф,ф)естываль «(С,с)лавянскі (Б,б)азар», (У,у)зброеныя (С,с)ілы Рэспублікі Беларусь, (Э,э)канамічны (Ф,ф)акультэт БДУ, (Э,э)канамічны (С,с)аюз (Б,б)енілюкс, (Дз,дз)ень (С,с)тандартызацыі, (А,а)шчадны (Б,б)анк «(Б,б)еларусбанк», (Б,б)еларускае (Т,т)элеграфнае (А,а)генцтва.

*Заданне 3. Перакладзіце фразы з рускай мовы на беларускую, улічваючы, што рускія словы **относится** і **отношение(-я)** маюць некалькі беларускіх адпаведнікаў.*

Замечания относятся к взглядам автора; ученик относится к числу самых старательных; событие относится к началу века; наше предприятие относится к числу лучших; все хорошо отнеслись к новому сотруднику; девять относится к трем, как три к одному; отношение Максима к Маше; отношения к труду; торгово-экономические отношения; отношение сознания и материи; я имею к этому непосредственное отношение; поддерживать отношения.

ФУНКЦЫЯНАЛЬНЫЯ СТЫЛІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Мова з'яўляецца глабальным дыялектычным па сваёй прыродзе феноменам, які адыгрывае для людзей дзве супрацьлеглыя функцыі: аб'ядноўвае іх у адзіны клас жывых істот з найбольш выразнай, яскравай, адмысловай прыкметай – здольнасць і ўменне гаварыць і ўспрымаць маўленне; а ўнутры гэтага агульнага класа чуйна, пластычна і гнутка дыферэнцыруе людзей па нацыях, па месцы жыхарства (дадзеную асаблівасць людзей адлюстроўвае рэгіянальнае члянэнне мовы на дыялекты, групы гаворак, асобныя гаворкі), па разнастайных сацыяльных групоўках (жаргоны, слэнгі), па сферах дзейнасці людзей (стылі мовы). Апошняя дыферэнцыяцыя людзей унутры кожнай развітай мовы адбываецца тым, што яна даволі відавочна падзяляецца на стылі; за кожным з іх трывала замацавана функцыя абслугоўвання пэўных відаў, сфер, галін дзейнасці і жыцця людзей.

Сённяя слова “стыль” мае наступныя значэнні: 1) сукупнасць прыкмет, якія характарызуюць мастацтва пэўнага часу і напрамку з боку ідэйнага зместу і мастацкай формы (напрыклад, гатычны стыль); 2) моўныя сродкі, характэрныя для якога-небудзь пісьменніка або літаратурнага твора, жанру, напрамку; сукупнасць прыёмаў выкарыстання такіх сродкаў (стыль Коласа); 3) метады, характар якой-небудзь работы, дзейнасці (стыль “брас”); 4) *разм.* манера паводзіць сябе, гаварыць, дзякаваць і пад. (модны стыль адзення).

Можна гаварыць таксама аб стылі маўлення кожнага чалавека, бо ў маўленні выяўляецца яго агульны культурны ўзровень, узровень валодання мовай, яе сродкамі ў залежнасці ад умоў, мэт маўлення. Але мала перадаць думкі, важна як іх выразіць. І тут выключную ролю адыгрываюць умовы маўлення, мэты і задачы маўлення, форма зносін (вусная ці пісьмовая).

У мовазнаўстве *стыль* – гэта разнавіднасць маўлення, якая адрозніваецца сістэмай моўных сродкаў пры абслугоўванні пэўнай сферы чалавечай дзейнасці.

Выдзяленне функцыянальных стыляў звязана перш за ўсё са сферамі зносін – культурнай, палітычнай, навуковай, гаспадарчай, бытавой і інш., а таксама функцыяй мовы – камунікатыўнай, абмену думкамі, паведамляльнай, пабуджальнай, эстэтычнай. Адназначна вылучаюцца мастацкі, навуковы, публіцыстычны, афіцыйна-справавы, размоўны стылі.

Кожны стыль характарызуюцца пэўным наборам моўных сродкаў з аднатыпнай эмацыянальна-экспрэсіўнай і функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай. Носьбіт маўлення ведае, што ў пэўнай сферы зносін у дадзеных абставінах з вызначанай мэтавай устаноўкай тэксты павінны быць пабудаваны пэўным чынам. Існуюць пэўныя заканамернасці выкарыстання моўных сродкаў, наяўнасць ці адсутнасць гэтых сродкаў. Трэба адзначыць, што для ўсіх стыляў характэрна наяўнасць агульнага кампанента – стылістычна нейтральных моўных сродкаў – і спецыфічных сродкаў выражэння. Гэта, а таксама пранікненне элементаў аднаго стыля ў другі без парушэння стылістычнай цэласнасці тэксту, сведчаць аб незамакнутасці стыляў. Найбольш пранікальнымі лічацца мастацкі і публіцыстычны стылі, найменш – афіцыйна-справавы.

Сучасная канцэпцыя падрыхтоўкі спецыялістаў заснавана на тэндэнцыі фарміравання і актывізацыі лагічнага мыслення асобы дзеля засваення і перадачы навуковай інфармацыі ў будучай прафесійнай дзейнасці. Гэтая функцыянальная прыналежнасць абумоўлівае характэрныя асаблівасці *навуковага стылю*, які прызначаны для фіксавання, захоўвання, перадачы інфармацыі ў пэўнай галіне ведаў і адрозніваецца такімі ўласцівасцямі, як лагічнасць, дакладнасць, паслядоўнасць. Яшчэ адна рыса, якая з’яўляецца вызначальнай для навуковага стылю – гэта першаснасць пісьмовай формы ў адносінах да вуснай. Адрознівае навуковы стыль і вышэйшая абстрактнасць, глыбейшая інтэлектуальнасць, шырокая неаднароднасць, залежная ад дыферэнцыяцыі навукі, падзелу яе на мноства дысцыплін, кожная з якіх мае свае спецыфічныя сродкі выражэння.

У некаторых навуковых тэкстах вербальныя сродкі служаць асноўным спосабам афармлення думак, у іншых жа назіраецца спалучэнне вербальных і невербальных сродкаў. У дачыненні да знешніх форм (пісьмовая, вусная) навуковы стыль часцей прадстаўлены пісьменна, агучванне пісьмовага навуковага тэксту ўяўляецца даволі складаным для адэкватнага ўспрымання.

Навуковы стыль выкарыстоўваецца ў сферы навукі і тэхнікі, адукацыі, вытворчасці. Адметнай рысай навуковых тэкстаў служыць шырокае скарыстанне спасылак на разнастайныя крыніцы, якія афармляюцца ў выглядзе бібліяграфіі, надаюць ім даставернасць, інфармацыйную насычанасць, а аўтарам тэкстаў – неабходную кампетэнтнасць, эрудыцыю і кваліфікаванасць. Даволі разнастайнымі з’яўляюцца і жанры навуковай літаратуры: тэзісы, анатацыя, рэферат, артыкул, манаграфія, дысертацыйныя працы, зборнікі, вучэбныя дапаможнікі, спецыяльныя даведнікі, у тым ліку, энцыклапедычныя слоўнікі.

З усіх стыляў літаратурнай мовы навуковы з’яўляецца найбольш міжнародным па свайму характару, бо грунтуецца на лексіцы інтэрнацыянальнага паходжання.

Навуковыя зносіны адрозніваюцца дакладнасцю, лагічнасцю, адназначнасцю, аб’ектыўнасцю, пэўнай “сухасцю” і строгасцю выражэння думкі. Аднак усё гэта не выключае своеасаблівай экспрэсіўнасці і скрытай эмацыянальнасці. Ступень праяўлення названых рысаў залежыць ад жанра, тэмы, галіны навукі, формы сітуацыі зносін, аўтарскай індывідуальнасці і некаторых іншых фактараў.

Абагульненасць і абстрагаванасць уласцівы кожнаму навуковаму тэксту. У такіх тэкстах шырока выкарыстоўваецца абстрактная лексіка тыпу *працэс, вынік, дзейнасць, метада, стан, рашэнне, палажэнне*. Адцягнена-абагулены характар навуковага маўлення падкрэсліваецца таксама спецыяльнымі лексемамі (*звычайна, рэгулярна, заусёды, часам* і пад.) і граматычнымі сродкамі.

Дакладнасць (адназначнасць) і аб’ектыўнасць навуковага стылю выражаецца ў выкарыстанні адназначных слоў і тэрмінаў. Вельмі рэдка ў навуковых тэкстах сустракаюцца сінонімы, не дапускаецца ўжыванне слоў з пераносным значэннем. Для такіх тэкстаў характэрна дакладнасць афармлення сінтаксічных сувязяў: *за выключэннем, з прычыны, у сувязі з тым, калі..., то* і пад.

Лагічнасць і строгасць выкладу – спецыфічная рыса навуковага тэксту. Усе часткі ў тэксце вельмі цесна звязаны паміж сабой сэнсам і размяшчаюцца ў строга вызначанай паслядоўнасці. Паслядоўнасць развіцця думкі забяспечваецца даволі шматлікімі моўнымі сродкамі сувязі. Вельмі пашыраным, напрыклад, з’яўляецца сувязь сказаў пры дапамозе паўтораў назоўнікаў, нярэдка ў спалучэнні з указальнымі займеннікамі *гэты, такі, той*. На лагічнасць выкладу навуковага маўлення ўказваюць таксама пабочныя словы (*такім чынам, значыць, па-першае, па-другое* і г. д.), канструкцыі і звароты тыпу *спачатку адзначым, прааналізуем, трэба спыніцца* і пад.

У цэлым навуковаму маўленню ўласцівы звароты *паводле меркавання, як указвае, на думку, аўтар лічыць і пад.*, выкарыстанне аддзеяслоўных назоўнікаў (*аказваць уздзеянне, падвяргацца аналізу, прыняць пад увагу*).

Для навуковага стылю характэрна доказнасць сапраўднасці інфармацыі. У тэкстах навуковага маўлення забяспечваецца з дапамогай розных формаў, графікаў, схем, тэкставых ілюстрацый, цытавання вядомых вучоных і спасылак на іх, а таксама іншых сродкаў.

Навуковыя працы афармляюцца па выпрацаваных стандартах, строга ўпарадкаваны і структурыраваны, часта суправаджаюцца рэзюмэ, анатацыямі, нярэдка рэцэнзуюцца, складаюць асноўны фонд бібліятэк спецыяльных устаноў.

Самую спецыфічную групу лексікі навуковых тэкстаў складаюць тэрміны, да якіх адносім словы, спалучэнні слоў, што групуюцца ў тэрміналагічныя аб'яднанні паводле пэўнай галіны навукі, тэхнікі і г. д. Ужыванне навуковай тэрміналогіі становіцца магчымым у выніку пашырэння ведаў увогуле ў грамадстве, росту адукаванасці, дзякуючы сродкам масавай інфармацыі, якія досыць шырока асвятляюць сферу навукі, яе дасягненні. Тэрміны не патрабуюць кантэксту для свайго выяўлення. Яны (іх змест) залежаць ад зместу і метадалогіі той навукі, якую тэрмін прадстаўляе. Тэрміналогія хутка папаўняецца новымі адзінкамі. Тэрмінам уласціва спецыялізацыя значэння і рэгулярнасць утварэння (аднатыповасць).

Заданні па фарміраванні моўных кампетэнцый

Заданне 1. Прачытайце ўрывак з артыкула Д.С. Ліхачова і зрабіце пераклад на беларускую мову. Ці можна на прыкладзе гэтага тэксту зрабіць выснову пра асаблівасці навуковага стылю мовы?

БУДЬТЕ ОСТОРОЖНЫ СО СЛОВАМИ

1. Требования к языку научной работы резко отличаются от требований к языку художественной литературы.

2. Метафоры и разные образы в языке научной работы допустимы только в случаях необходимости поставить логический акцент на какой-нибудь мысли. В научной работе образность — только педагогический прием привлечения внимания читателя к основной мысли работы.

3. Хороший язык научной работы не замечается читателем. Читатель должен замечать только мысль, но не язык, каким мысль выражена.

4. Главное достоинство научного языка — ясность.

5. Другое достоинство научного языка — легкость, краткость, свобода переходов от предложения к предложению, простота.

6. Придаточных предложений должно быть мало. Фразы должны быть краткие, переход от одной фразы к другой — логическим и естественным, «незамечаемым».

7. Каждую написанную фразу следует проверять на слух; надо прочитывать написанное вслух для себя.

8. Следует поменьше употреблять местоимения, заставляющие думать, к чему они относятся, что они «заменили».

9. Не следует бояться повторений, механически от них избавляться. То или иное понятие должно называться одним словом (слово в научном языке всегда термин). Избегайте только тех повторений, которые приходят от бедности языка.

10. Избегайте слов-паразитов, слов мусорных, ничего не добавляющих к мысли. Однако важная мысль должна быть выражена не «походя», а с некоторой остановкой на ней. Важная мысль достойна того, чтобы на ней автор и читатель взаимно помедлили. Она должна варьироваться под пером автора.

11. Обращайте внимание на «качество» слов. Сказать *напротив* лучше, чем *наоборот*, *различие* лучше, чем *разница*. Не употребляйте слова *впечатляющий*. Вообще будьте осторожны со словами, которые сами лезут под перо,— словами-новоделами.

Заданне 2. Дайце стылістычную характарыстыку прыведзеным устойлівым выразам. Праілюструйце сказамі іх ужыванне ў навуковым стылі (параўнайце іх значэнне і ўжыванне ў розных тыпах мовы).

Мець месца, з аднаго боку...з другога боку, зводзіць канцы з канцамі, заключны акорд, закладваецца фундамент (аснова), цалкам і поўнасьцю, за круглым сталом, залатая сярэдзіна, зайсці ў тупік.

Заданне 3. Прааналізуйце, у якім значэнні (прамым ці пераносным) ужытыя падкрэсленыя словы ў наступных прыкладах: хірургічная операцыя – валютная операцыя, трапічны клімат – сацыяльна-псіхалагічны клімат.

Па аналогіі ўтварыце і запішыце словазлучэнні з прапанаванымі словамі: аднаўленне, марка, крыніца, рашэнне, лёгкі(-ая), яма, залаты, цвёрды, прамы(-ая), аналіз, кола, партфель, замарожванне, маса.

Заданне 4. Звярніце ўвагу на тыповыя словы і словазлучэнні, характэрныя для дадзенага стылю, у кожным з прапанаваных варыянтаў. Карыстаючыся слоўнікам, перакладзіце іх на беларускую мову. Праілюструйце ўжыванне дадзеных канструкцый у канкрэтных тэкстах.

1. Является объектом, большинство исследователей, политические и социологические науки, по ряду причин, объект анализа, ограничивать анализ, определенный аспект, феномен власти, иметь глубокие традиции, история экономической мысли, выдающийся экономист, рассматривать влияние, распределение доходов, современная отечественная литература, можно выделить попытку, исследования проблемы, контекст отношений собственности.

2. Историческая судьба, переплетаться многими нитями, овладение языком, одинаково звучащий, патетическая окраска, иронический смысл, игра оттенков, тончайшие черточки, эмоционально-эстетическая окраска, источник духовного богатства.

3. Именуемый в дальнейшем, в лице директора, действующий на основании устава, с одной стороны, с другой стороны, проживающий по адресу, заключить договор о следующем, стороны обязуются, предпринимать необходимые меры, обеспечение охраны и защиты авторских прав, имевший место, предполагаемые нарушения, указанный параграф, судебное разбирательство, каждая из сторон, обеспечить по просьбе, поддержка друг друга, с целью выяснения нарушений, указанные авторские права.

Заданне 5. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Назавіце моўныя сродкі, уласцівыя навуковаму стылю.

Тэкст 1.

Развитие человека – процесс становления и формирования его личности под влиянием внешних и внутренних, управляемых и неуправляемых факторов, среди которых ведущую роль играют целенаправленное воспитание и обучение. В процессе развития человека с ним происходят физические и психические, количественные и качественные изменения. К физическим изменениям принадлежат рост, развитие костной и мышечной системы и т. д. Психические изменения охватывают умственное развитие, формирование психических черт личности и приобретение социальных качеств. Развитие человека зависит как от внешних влияний, так и от внутренних сил. К внешним относят влияние на индивида окружающей природной и социальной среды, целенаправленную деятельность педагогов по формированию у ребенка черт, необходимых для его участия в жизни общества, – воспитание и обучение. Эффект внешних воздействий зависит от внутренних сил и процессов, определяющих индивидуальное реагирование на них каждого человека: природных склонностей и влечений, всей совокупности чувств и переживаний человека, возникающих под влиянием внешних воздействий. Развитие личности является результатом взаимодействия этих двух факторов.

Тэкст 2.

Действенным средством повышения эффективности управления является оптимальная регламентация работы руководителя на всех ее этапах. При этом отношение того или иного руководителя к своей должностной инструкции выступает в качестве показателя определенного уровня профессиональной культуры труда, характеризующего как данного работника, так и производственную организацию в целом.

Знание и понимание руководителем всего круга своих обязанностей должно непременно сочетаться с его моральной готовностью к их выполнению. Тогда официальные требования со стороны общества к руководителю

производства подкрепляются его соответствующими требованиями к самому себе.

Принятие решений рассматривается как один из этапов волевого акта, результатом которого является формирование той или иной цели и средств ее достижения, и является неотъемлемым компонентом любой деятельности.

Важнейшим звеном деятельности руководителя любого ранга является принятие управленческих решений. От степени обоснованности этих решений в значительной мере зависят результаты труда всего производственного коллектива.

Итог управленческого решения должен состоять в приведении управляемой системы в соответствии с намеченными целями. Самым общим образом управленческое решение можно определить как процесс нахождения связи между существующим состоянием системы и желательным, определяемым целью управления.

Тэкст 3.

Фирменный стиль – совокупность приёмов, обеспечивающих определённое единство выпускаемой продукции и одновременно имеющей отличие от изделий конкурентов. В систему фирменного стиля входят следующие элементы: товарный знак – зарегистрированный в установленном порядке и служащий для отличия товаров одной фирмы от другой; логотип – оригинальное начертание полного или сокращённого наименования фирмы; фирменный блок – объединённые в композицию знак и логотип. Фирменный стиль является особой разновидностью языка, на котором фирма обращается к своим реальным и потенциальным покупателям.

Логотип фирмы и наименование товара должны хорошо запомниться и выглядеть привлекательно, благозвучно, не ассоциироваться с чем-либо неприличным. Это требование особо важно при переводе наименования на иностранные языки. Фирменный стиль помогает завоевать популярность, а значит, и обеспечить сбыт новых партий товара.

Тэкст 4.

Доклад – документ, в котором излагаются определённые вопросы, даются выводы, предложения. Доклад предназначен для устного (публичного) сообщения на определённую тему и обсуждения. Составляется доклад по различным вопросам деятельности учреждения, организации, предприятия. Доклад может быть: отчётным, в котором обобщается состояние дел, ход работы за определённое время; текущим, информирующим о ходе выполнения планов; на политические темы; научный.

Текст доклада состоит из трёх логических элементов: введения, основной части (доказательства) и заключения. Во введении указываются основные причины, вызвавшие возникновение названного документа. В основной части анализируется фактическое положение дел, приводятся аргументы, делаются ссылки и т. д. Заключение содержит выводы и предложения.

Заданне 6. Падрыхтуйце тэкст навуковага стылю, звязаны з вашай будучай спецыяльнасцю (прыняўшы пад увагу сучасныя дасягненні ў дадзенай галіне навукі, тэхнікі, эканомікі і г. д.).

Заданне 7. Прапануйце выказванне (вуснае або пісьмовае) навуковага стылю ў форме разважання (тэзіс, лагічны ланцуг доказаў, аргументаваны вывад) на тэму “XXI стагоддзе павінна быць стагоддзем гуманітарнай культуры”. У якасці ключавых слоў можна выкарыстоўваць наступныя словы: асоба, маральна-этычны, філасофія, экалогія, Слова, Сусвет, сумленне.

Заданне 8. Пазнаёмцеся з прынцыпамі пабудовы і складання анатацыі як аднаго з найбольш распаўсюджаных жанраў навуковай літаратуры. Падбярыце навуковы артыкул па сваёй спецыяльнасці і напішыце да яго анатацыю. Пры гэтым можаце выкарыстоўваць наступныя звароты:

Артыкул змяшчае...; У артыкул уключаны (увайшлі)...; У артыкуле аналізуюцца (вырашаюцца, выкладзены)...; Чытач знойдзе звесткі (інфармацыю) пра...; Артыкул дае ўяўленне пра...; Артыкул прысвечаны...; Аўтар робіць спробу вырашыць...; Аўтар расказвае (разважае, раскрывае, прапануе ўвазе чытачоў, прасочвае, разглядае) і г. д.

Анатацыя – гэта кароткі выклад зместу артыкула, кнігі, манаграфіі і т. п. У анатацыі раскрываецца найбольш істотнае з усяго зместу і тлумачыцца прызначэнне працы.

Віды і тыпы анатацый, у залежнасці ад аб'екта анатавання анатацыі, падзяляюцца на агульныя, аналітычныя і групавыя. Агульная анатацыя характарызуе друкаваныя творы ў цэлым. Аналітычная – характарызуе асобную частку твора або пэўны аспект яго зместу. Групавая анатацыя ўяўляе сабой абагульненую характарыстыку двух або больш твораў, блізкіх па тэматыцы.

У адпаведнасці з мэтавым прызначэннем адрозніваюць два тыпы анатацый – даведачныя і рэкамендацыйныя. Мэта даведачнай анатацыі – даць кароткую інфармацыю (даведку) пра змест і спецыфіку друкаванага твора. Такія анатацыі складаюць для характарыстыкі навуковых, вучэбных, даведачных выданняў, а таксама для раскрыцця зместу зборнікаў і збору твораў. Аб'ём даведачных анатацый розны – ад некалькіх слоў да некалькіх радкоў. Даведачныя анатацыі выкарыстоўваюцца ў навукова-вучэбных дапаможніках, бібліяграфічных паказальніках, адрасаваных спецыялістам.

Рэкамендацыйная анатацыя, разам з кароткай інфармацыяй аб друкаваным творы, ставіць і іншыя мэты: зацікавіць чытача, паказаць значэнне і спецыфіку дадзенай кнігі ці артыкула, яе месца ў шэрагу іншых, блізкіх па зместу і прызначэнні. Такая анатацыя складаецца для рэкамендацыйных дапаможнікаў у мэтах прапаганды навукова-папулярных, масава-вытворчых выданняў, а таксама твораў мастацкай літаратуры.

План анатацыі ўключае ў сябе:

- бібліяграфічнае апісанне працы.
- пералік асноўных праблем, закранутых у працы.
- высновы аўтара, яго меркаванне, ацэнка.

Напрыклад: І.Унт. Індывідуалізацыя і дыферэнцыяцыя навучання. – Масква : Педагогіка, 1990.

Аўтар кнігі ў папулярнай форме разглядае педагагічныя і псіхалагічныя праблемы індывідуалізацыі, розныя формы дыферэнцыяцыі навучання. Прапануецца арыгінальная метадыка індывідуалізаваць вучэбную працу ў школе. Асаблівая ўвага надаецца пазлыбленаму вывучэнню асобных прадметаў, масаваму выкарыстанню працоўных сшыткаў для самастойнай працы навучэнцаў.

У анатацыях на вучэбныя, даведачныя, навукова-папулярныя выданні можна пералічыць часткі, а характарызуючы форму выкладу матэрыялу, варта адзначыць, як ён пададзены – дэтальна або сцісла, папулярна або навукова, жыва, займальна або, наадварот, суха.

Метадычныя парады закліканы дапамагчы ў вывучэнні і выкарыстанні друкаваных твораў, вызначаюць сістэму чытання пры вывучэнні якой-небудзь тэмы, усталёўваюць паслядоўнасць вывучэння пытанняў тэмы.

Асноўныя этапы анатавання

Працэс анатавання можна падзяліць на некалькіх этапаў: аналіз тэксту твора; вывучэнне дадатковых крыніц; адбор звестак, якія характарызуюць сутнасць дадзенага твора; літаратурнае афармленне і рэдагаванне анатацыі.

Аналіз тэксту твора. Перш за ўсё, вызначаецца від выдання (монавыданне, зборнік, частка шматтомнага або выпуск серыйнага выдання). Устанаўліваецца, якому пытання, тэме або вобласці навукі прысвечаны твор. Звяртаецца ўвага на структуру выдання, выяўляюцца прыкметы групіроўкі матэрыялу.

Пры аналізе адзначаюцца асаблівасці паліграфічнага выканання і рэдакцыйна-выдавецкага афармлення, у прыватнасці, наяўнасць элементаў навукова-даведачнага апарата.

Пры анатаванні твораў, створаных у мінулыя эпохі, прыводзяць фактычныя дадзеныя пра аўтара, характарызуюць ідэйную, навуковую і мастацкую каштоўнасць яго твораў, а таксама ўмовы, у якіх яны былі напісаны. Пры складанні анатацыі на сучасныя творы неабходна быць аб'ектыўным. Вельмі распаўсюджаным прыёмам анатавання з'яўляецца цытаванне. У адным выпадку цытуюцца словы аўтара, у другім – дзеючай асобы, у трэцім – водгук навукоўца, крытыка, успаміны сучаснікаў.

Літаратурнае афармленне і рэдагаванне анатацыі. Лаканічнасць – адметная рыса літаратурна аформленай анатацыі. Задача ў тым, каб аб'яднаць разрозненыя звесткі, пры гэтым вылучыць найбольш істотнае, галоўнае. Напрыклад, каб прыцягнуць увагу чытача да канкрэтнай кнігі, у самым пачатку рэкамэндацыйнай анатацыі паведамляюць пра цікавы факт (падзею) або падкрэсліваюць значэнне дадзенага твора ў шэрагу іншых, блізкіх па змесце.

ПАНЯЦЦЕ ТЭРМІНА. ТЭРМІНАЛОГІЯ

Развіццё навукі непазбежна прыводзіць да ўзнікнення новых прадметаў, рэчываў, аб'ектаў, паняццяў, з'яў і г. д. Такая акалічнасць абумоўлівае і з'яўленне спецыяльных слоў для іх наймення. Аднак не кожнае спецыяльнае слова становіцца тэрмінам, як і не любая сукупнасць спецыяльных слоў можа быць названа тэрміналогіяй.

Тэрмін (ад лац. *terminus* – канец, мяжа) – гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, якое дакладна абазначае пэўнае паняцце з галіны навукі, тэхнікі, мастацтва, вытворчасці, эканомікі, палітыкі і інш. Асаблівасць тэрмінаў заключаецца ў тым, што значэнне звычайнага слова можа быць растлумачана, а значэнне, сутнасць тэрміна павінна быць вызначана.

Сукупнасць тэрмінаў пэўнай навукі або прафесіі называецца *тэрміналогіяй*. Існуе тэрміналогія лінгвістычная, медыцынская, тэхнічная, педагагічная, псіхалагічная і інш. Для кожнай навукі, такім чынам, існуе менавіта свой штучна створаны набор лексічных адзінак, выкарыстанне якога абмежавана той ці іншай навуковай галіной. Акрамя таго, *тэрміналогія* – гэта сукупнасць усіх тэрмінаў пэўнай мовы.

Тэрміны адрозніваюцца ад агульналітаратурных слоў цэлым шэрагам асаблівасцяў. Сярод такіх спецыфічных рыс асабліва вылучаюцца:

1. *Сістэмнасць*, г. зн. што кожны тэрмін з'яўляецца адзінкай пэўнай тэрміналагічнай сістэмы, якая абмежавана адной галіной навукі. Таму сваю сутнасць тэрміны выяўляюць толькі ў межах адной сістэмы. Напрыклад, пра адназначнасць тэрмінаў можна гаварыць толькі ў межах адной навукі, ў межах адпаведнай сістэмы. Параўнайце: значэнне слова *корань* у мовазнаўстве, матэматыцы, біялогіі, медыцыне, гісторыі.

Па-за межамі тэрміналагічнай сістэмы адбываецца дэтэрміналагізацыя тэрміна – ператварэнне таго ці іншага тэрміна ў неспецыяльную лексічную адзінку, іншымі словамі, страта тэрмінам спецыяльнага значэння: *рэакцыя* як хімічны тэрмін і дзеянне, *раман* і пад.

2. *Наяўнасць дэфініцыі (азначэння)*. Сутнасць тэрміна павінна быць вызначана, а звычайнае слова тлумачыцца.

3. *Адназначнасць*. Кожны тэрмін у межах сваёй тэрміналагічнай сістэмы павінен абазначаць толькі адно паняцце ў навуцы ці тэхніцы, а кожнаму паняццю павінен адпавядаць толькі адзін тэрмін.

4. *Адсутнасць экспрэсіі*.

5. *Стылістычная нейтральнасць*.

Назіранні даследчыкаў паказваюць, што тэрміны ў пэўнай тэрміналагічнай сістэме могуць уступаць у сінанімічныя адносіны, а таксама мець лексічныя дублеты або варыянты. Узнікненне варыянтаў-тэрмінаў, сінонімаў-тэрмінаў тлумачыцца для беларускай мовы нераспрацаванасцю многіх тэрміналагічных сістэм, абмежаванасцю беларускамоўных тэрмінаў, а таксама стыхійнасцю моўных кантактаў (напрыклад, *натуральны газ – прыродны газ; аўтэнтчны – сапраўдны, правільны* і пад.). Аднак сінаніміка тэрмінаў у мове не пажадана.

Адрозніваюць тэрміны агульнаразумелыя і вузкасפעцыяльныя. Першыя уваходзяць у лексіку агульнанароднай мовы, сэнс іх вядомы і несפעцыялісту: *кісларод, метад, дыягназ, галосны, атам* і інш. Большасць тэрмінаў з'яўляюцца вузкасפעцыяльнымі. Распаўсюджванне навуковых і тэхнічных ведаў сярод людзей вядзе да таго, што некаторыя вузкасפעцыяльныя тэрміны паступова становяцца агульнаразумелымі.

Узаемадзеянне тэрміна і агульнаўжывальнай лексікі адбываецца ў выглядзе двух працэсаў: працэс тэрміналагізацыі і працэс дэтэрміналагізацыі, калі тэрмін пачынае ўжывацца па-за межамі вузкай спецыяльнай сферы і набывае агульналітаратурны статус (напрыклад, *рэйтывг, крэдыт*).

Адметнасцю сучаснай навуковай тэрміналогіі беларуская мова з'яўляюцца трох- і большкампанентныя тэрміны (для прыкладу *зона бліжэйшага развіцця, каштоўнасная арыентацыя асобы*).

Часткова састаўныя тэрміны могуць спрашчацца, утвараючы складаныя словы, словы-абрэвіатуры, або замяняцца іншамоўнымі словамі: капітальныя ўкладанні – *капукладанні*, час адпачынку з суботы да панядзелка – *уік-энд*, прафесарска-выкладчыцкі састаў – *ПВС*, унутраны валавы прадукт – *УВП*.

Тэрміналагічная лексіка ў цэлым неаднародная паводле паходжання. У яе склад уваходзяць як уласнабеларускія, так і запазычаныя з розных моў словы (з лац. – *аўдыт*, з анг. – *менеджмент*, з франц. – *акцыя, бензін, жаргон*, з італ. – *фірма*). Як правіла, усе запазычаныя іншамоўныя тэрміны адаптаваліся ў беларускай мове згодна яе законаў.

Тэрміналагічная і прафесійная лексіка, іх дыферэнцыяцыя

Як ужо адзначалася, тэрміналагічная і прафесійная лексіка адносяцца да спецыяльнай. Гэта словы функцыянальна абмежаваныя пэўнай сферай ужывання, яны здольныя называць адны і тыя ж паняцці, для іх характэрныя, па сутнасці, аднолькавыя спосабы утварэння. Такая акалічнасць аб'ядноўвае прафесіяналізмы і тэрміны. Аднак пры больш дэтальным аналізе паказаных лексем заўважаюцца істотныя адрозненні паміж імі.

Перш за ўсё неабходна звярнуць увагу на тое, што *тэрмін* – выключна афіцыйная, узаконеная ў пэўнай навуцы, галіне прамысловасці, сельскай гаспадарцы, тэхніцы назва якога-небудзь паняцця, а *прафесіяналізм* – слова, распаўсюджанае пераважна ў гутарковай мове сярод людзей пэўнай прафесіі, спецыяльнасці.

Тэрміны ствараюцца штучна, свядома, па меры ўсведамлення іх неабходнасці, а *прафесіяналізмы* ўзнікаюць пераважна стыхійна.

Кожны новы *тэрмін*, які з'яўляецца ў мове, абавязкова фіксуецца ў навуковых працах, слоўніках, спецыяльнай літаратуры, чаго нельга сказаць пра словы *прафесійнай* лексікі.

Тэрміны – стылістычна нейтральныя адзінкі, а *прафесіяналізмам* уласціва экспрэсіўнасць.

Такім чынам, тэрміналагічная і прафесійная лексіка мае не толькі агульныя рысы, але значна адрозніваецца паміж сабой.

Заданні па фарміраванні моўных кампетэнцый

Заданне 1. Вузкаспецыяльныя тэрміны падаюцца ў слоўніках са стылістычнымі паметамі (эк. – эканоміка, хім. – хімія, тэхн. – тэхніка і пад.). Карыстаючыся беларуска-рускім, руска-беларускім слоўнікамі, выпішыце 10 – 15 прыкладаў тэрмінаў з указаннем прыналежнасці да канкрэтнай навукі ці сферы дзейнасці (обращение – абарачэнне (эк.), зваротак (грам.)).

Заданне 2. Прааналізуйце прапанаваныя тэрміналагічныя рады, працягніце кожны з іх, дапісаўшы па тры прыклады:

эканамічныя – ліквіднасць, рэкламаваць, рэнтабельнасць, лізінг, цэнаўтварэнне, дэпазіт;

псіхалагічныя – тэмперамент, псіхіка, канфлікт, зносіны, афект, здольнасць;

філасофскія – свядомасць, мысленне, пазнанне, актуальнасць, кагнітыўны, рацыянальны;

медыцынскія – дыягназ, абсцэс, інфекцыя, флюс, анальгін, вірус;

грамадска-палітычныя – ідэалогія, закон, улада, парламент, дзяржаўнасць, дэмакратыя;

юрыдычна-справавыя – апеяцыя, дагавор, акт, права, загад, статут.

Заданне 3. У якіх галінах навукі могуць выкарыстоўвацца прыведзеныя тэрміны. З дапамогай тэрміналагічных слоўнікаў вызначце, што яны абазначаюць:

стан, падушка, плячо, поле, марфалогія, арфа, калена.

Заданне 4. Да прыведзеных тэрмінаў розных галін навукі падбярыце антанімічныя:

Аналіз - ...

Неалагізм - ...

Навуковы - ...

Вірусны - ...

Заклучэнне (пагаднення) - ...

Рухомасць - ...

Пераменны ток - ...

Адкрытая форма - ...

Пазітыўны - ...

Заданне 5. Пастаўце наступныя тэрміны ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

Інжынер, дослед, дагавор, трансфарматар, электрапрыпад, награвальнік, поршань, агонь, механізм, лазер, маркетынг, перпендыкуляр, кошт, аванс,

бюджэт, ажыятаж, інвентар, аўдытар, банк, дакумент, эканаміст, супермаркет, трэнінг, генезіс, інтэр'ер, мікраклімат, сертыфікат, попыт, спонсар, пакупнік, рэйтынг, метада, узор, рахунак, персанал, узровень, імідж, сродак, інтэлект, кантраст, фармат, дырэктар,

Заўвага! Выбар канчаткаў мнагазначных слоў (назоўнікаў мужчынскага роду 2-га скланення ў форме роднага склону адзіночнага ліку) абумоўлены пэўным кантэкстам. Напрыклад: На плошчы было шмат **народу** і Развіццё беларускай мовы цесна звязана з гісторыяй беларускага **народу**.

Заданне 6. Улічваючы значэнне прапанаваных назоўнікаў, пастаўце іх у форме роднага склону адзіночнага ліку і запішыце. Па аналогіі прапануйце свае варыянты мнагазначных слоў (назоўнікаў мужчынскага роду 2-га скланення).

- Апарат – 1) ‘прыбор, прыстасаванне’;
2) ‘сукупнасць устаноў’.
- Перавод – 1) ‘грашовае адпраўленне’;
2) ‘дзеянне паводле дзеяслова “пераводзіць – перавесці”’.
- Дагавор – 1) ‘дакумент’;
2) ‘дзеянне паводле дзеяслова “дагаварыцца”’.
- Талент – 1) ‘прыродныя здольнасці’;
2) ‘таленавіты чалавек’.
- Пропуск – 1) ‘адсутнасць чаго-небудзь’;
2) ‘дакумент’.
- Закон – 1) ‘дэкрэт, пастанова’;
2) ‘агульнапрынятыя правілы, звычаі’.
- Лістапад – 1) ‘назва месяца’;
2) ‘з’ява прыроды’.
- Рахунак – 1) ‘дакумент, дзе вызначана сума грошай, якая павінна быць заплачана за што-небудзь’;
2) ‘фінансавыя аперацыі’.

Заданне 7. Падбярыце да запазычаных слоў і тэрмінаў беларускія адпаведнікі. Растлумачце адрозненні паміж беларускімі і запазычанымі словамі і тэрмінамі.

Аналогія - ..., антракт - ..., антыкварны - ..., аратар - ..., афіша - ..., білінгвізм - ..., вербальны - ..., гігант - ..., гуманны - ..., дыплом - ..., дыскусія - ..., дэфіс - ..., дэфіцыт - ..., імітацыя - ..., інцыдэнт - ..., індывідуальны - ..., кампазіцыя - ..., канфідэнцыяльны - ..., карэктны - ..., карпарацыя - ..., контур - ..., ландшафт - ..., манера - ..., мемуары - ..., мініяцюры - ..., паўза - ..., прыярытэт - ..., рэпліка - ..., рэстаўрацыя - ..., сегмент - ..., сінхронны - ..., сімптом - ..., сэрвіс - ..., традыцыя - ..., тэндэнцыя - ..., утрыраваць - ..., фантом - ..., фіяска - ...

Заданне 8. Перакладзіце тэксты на беларускую мову. Якія асаблівасці праяўлення граматычных катэгорый роду, ліку, склону тэрмінаў-назоўнікаў у рускім і беларускім варыянце?

Тэкст 1.

Учэный, работающий на переднем крае науки, движется в область неизвестного. Подобно путешественнику, идущему в неизвестную страну, он ещё не знает, что откроется там, за круглыми перевалами, которые ему приходится преодолевать, — необозримые богатства или бесплодная пустыня. Он может только догадаться об этом. В этом риск. Но в этом и романтика научного поиска. За первооткрывателями идёт армия мирных завоевателей, которые овладевают богатствами новой страны и обратят их в технику, в практику, в полезные для человека дела.

Занятие наукой не только расширяет кругозор человека, но вырабатывает в нём драгоценные навыки мышления: умение сосредоточенно и глубоко продумывать встающие вопросы, способность к усилиям мысли, к умственной работе, последовательность и доказательность, точность, критичность мысли, враждебную всякому догматизму и поверхностности, объективность и интеллектуальную честность, заставляющую склоняться перед аргументами логики и фактов. Эти навыки мышления складываются в подходе к фактам жизни и искусству. Потому нередко «физики» судят об искусстве точнее и глубже «лириков.»

Но восприятие науки тоже не может быть полным без лирики, без острого эмоционального отношения к ней. Восхищаться должно и Эйнштейном, и Павловым, так же как Толстым и Бетховеном. (А. Александров)

Тэкст 2.

Процентом называется сотая доля числа. Для чего нужны проценты и почему для этого ввели специальный термин?

Прежде чем ответить на эти вопросы, попробуем ответить на другой: много ли соли в морской воде? Конечно, можно налить в ведро морскую воду, поставить его на огонь и подождать, пока вся вода испарится, собрать и взвесить оставшуюся соль. Можно ли утверждать, что у другого человека получится столько же? Видимо, нет. Его ведро может оказаться больше или меньше, оно может быть налито более или менее полно; в результате получится другое количество соли...

Проценты были известны индийцам еще в V в. Это закономерно, так как в Индии с давних пор счет велся в десятичной системе счисления. В Европе десятичные дроби появились на тысячу лет позже, их ввёл бельгийский учёный С. Стевин. В 1584 г. он впервые опубликовал таблицу процентов.

Введение процентов оказалось удобным не только для оценки содержания одного вещества в другом. В процентах стали измерять изменение производства товара, рост денежного дохода и т. д.

Со временем люди научились извлекать из вещества его компоненты, составляющие тысячные доли от массы самого вещества. Тогда, чтобы не вводить нуль и запятую, ввели новую величину – промилле – тысячную долю, которую обозначили знаком ‰ и вместо 0,6 ‰ стали писать 6 ‰. Однако эту величину постоянно применяют лишь в некоторых областях техники, а в большинстве случаев используют десятые и сотые доли процента. Так, содержание соли в морской воде составляет 0,25 ‰ или 2,5 ‰. (Энциклопедический словарь юного математика).

Тэкст 3.

Веками люди мечтали об идеальном, гармоничном обществе добра и справедливости. Однако в действительности социум – это более или менее устойчивый баланс сил, конфликтов и соглашений, соперничества и сотрудничества. В нем действуют две закономерные, но противоположные тенденции – стремление к порядку и стремление к беспорядку.

Порядок в обществе – необходимое условие его нормальной жизнедеятельности. Это урегулированность, стабильность, слаженность, согласованность общественных отношений, определенная гармония в поведении людей. Порядок отражает достигнутый уровень организации общественной жизни, свидетельствует о таких качественных показателях, как планомерность, ритмичность, соразмерность и слаженность различных явлений и процессов в сфере материального производства, общественно-политической жизни, быта.

Кроме того, от уровня общественного порядка зависят и состояние общественного и личного спокойствия и безопасности, и степень удовлетворения людей условиями, необходимыми для реализации общественно значимых и личных интересов и потребностей.

Тэкст 4.

Большую часть времени современные менеджеры проводят в офисах. Общение с коллегами, руководителями, подчинёнными и партнёрами является важнейшим условием достижения целей в бизнесе и карьере. Умение вести себя в соответствии с деловым этикетом поможет специалистам произвести благоприятное впечатление и создать образ успешного профессионала.

Первые впечатления о вас формируются за 20 – 30 секунд и надолго становятся вашим имиджем в глазах коллег, руководителей и партнёров. Поэтому особенно важно уметь грамотно представиться. Для этого необходимо соблюдать следующие правила.

Ваши первые 10 слов должны быть очень важными. Наиболее эффективным средством быстрого достижения взаимопонимания является выражение благодарности за встречу. Для создания обстановки эмоционального доверия необходимо в первых 10 словах беседы обязательно назвать имя человека.

Обращайте внимание на других. Сдержанная улыбка и заинтересованный взгляд – ваш лучший образ для начала общения с людьми. Контроль над своими эмоциями и внешнее соответствие им, реакция на эмоции других создают образ открытого и приятного человека. Слушайте, и будете услышаны.

В общении интеллигентный человек всегда придерживается принципа позитивности. Смысл его сводится к простой формуле: «Если вы не можете сказать ничего приятного или положительного, лучше промолчать». (*Основы менеджмента и маркетинга*)

Тэкст 5.

Слово «культура» в качестве исходного имеет латинское *colere*, что означает «возделывание, воспитание, развитие, почитание, культ». С XVIII в. под культурой начинают понимать все, что появилось благодаря деятельности человека, его целенаправленным размышлениям. Все эти значения сохранились в позднейших употреблениях слова «культура», но первоначально это слово означало «целенаправленное воздействие человека на природу, изменение природы в интересах человека, то есть возделывание земли».

Культура – одно из фундаментальных понятий социально-гуманитарного познания. Это слово стало употребляться в качестве научного термина со второй половины XVIII в. – «века Просвещения». Первоначальное определение культуры в научной литературе принадлежит Э. Тайлору, который понимал культуру как комплекс, включающий знания, верования, искусства, законы, мораль, обычаи и другие способности и привычки, обретенные человеком как членом общества. Сейчас определений, по мнению П.С. Гуревича, уже четырехзначное число, что свидетельствует не только о временной культурологии. Но до сих пор в мировой культурологической мысли нет не только единого понимания культуры, но и общего взгляда на пути ее изучения, способного преодолеть этот методологический разнобой. (*По В. Масловой.*)

Тэкст 6.

Конкуренция имеет большое значение в жизни общества. Через неё товаропроизводители как бы контролируют друг друга. Их борьба за потребителя приводит к снижению цен, уменьшению издержек производства, улучшению качества продукции, усилению научно-технического прогресса. Вместе с тем конкуренция обостряет противоречия экономических интересов, чрезвычайно усиливает экономическую дифференциацию в обществе, обуславливает рост непроизводительных издержек, побуждает к созданию монополий. Без административного вмешательства государственных структур конкуренция превращается в разрушительную силу для экономики. Для обуздания конкуренции и удержания её на уровне нормального стимулятора экономики государство в своих законах определяет «правила игры» соперников. В этих законах фиксируются права и обязанности производителей и потребителей продукции, устанавливаются принципы и гарантии действий участников конкуренции.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Абабурка, М. В. Культура беларускай мовы / М. В. Абабурка. – Мінск : Выш. шк., 1994. – 122 с.
2. Азарка, В. У. Беларуская мова: спецыяльная лексіка / В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – Мінск : БДПУ, 2004. – 207 с.
3. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія : фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыяніраванне / Л. А. Антанюк. – Мінск : Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
4. Антанюк, Л. А. Беларуская мова: прафесійная лексіка : курс лекцый / Л. А. Антанюк, Б. А. Плотнікаў. – Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2006. – 240 с.
5. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення : вучэб. дапам. / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мінск : Гревцова, 2012. – 304 с.
6. Беларуская граматыка : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 431 с.
7. Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – 654 с.
8. Браим, И. Культура делового общения / И. Браим. – Минск : ИП Эко перспектива, 1998. – 174 с.
9. Зразікава, В. А. Беларуская мова. Эканамічная лексіка : вучэб. дапам. / В. А. Зразікава, А. В. Губкіна. – Мінск : Гревцова, 2012. – 216 с.
10. Каўрус, А. А. Дакумент па-беларуску / А. А. Каўрус. – Мінск : Беларусь, 1994. – 160 с.
11. Куліковіч, У. І. Новае ў беларускай арфаграфіі. Правілы. Заданні. Тэсты. Даведачны матэрыял / У. І. Куліковіч. – Мінск : Новое знанне, 2010. – 128 с.
12. Ляшчынская, В. А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка : вучэб. дапаможнік / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ БДУ, 2001. – 256 с.
13. Ляшчынская, В. А. Студэнту аб мове : прафесійная лексіка / В. А. Ляшчынская. – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2003. – 243 с.
14. Плотнікаў, Б. А. Кіраўніку аб мове / Б. А. Плотнікаў. – Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2001. – 126 с.
16. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нац. цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2008. – 144 с.
17. Старавойтава, Н. П. Беларуская мова : гісторыя і сучаснасць : вучэб.-метада. дапам. для нефілалагічных спецыяльнасцей / Н. П. Старавойтава. – Мінск : БДЭУ, 2006. – 181 с.
18. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. – Мінск : Тэхналогія, 2002. – 444 с.
19. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1996. – 654 с.

20. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 1999. – 175 с.

Дадатковая

1. Алексеева, И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – Москва, 2004. – 352 с.

2. Беларуская мова. Прафесійная лексіка : дапам. / склад. В. В. Маршэўская, І. В. Піваварчык, А. С. Садоўская. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 84 с.

3. Беларуская мова : спецыяльная лексіка : вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў усіх форм навучання ўсіх спецыяльнасцей БДУІР / Л. А. Бондар [і інш.]; пад рэд. Ю. А. Сцепанчука. – Мінск : БДУІР, 2006. – 69 с.

4. Вечер, Л. С. Секреты делового общения / Л. С. Вечер. – Минск : Выш. шк., 1996. – 367 с.

5. Гуліцкая, В. А. Культура мовы : вучэб. дапам. / В. А. Гуліцкая, А. М. Пісарэнка. – Мінск : БДУК, 2006. – 106 с.

6. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 463 с.

7. Лепешаў, І. Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі : практыкум : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Універсітэцкае, 1989. – 207 с.

8. Лукашанец, А. Беларуская мова : асаблівасці сучаснага стану і функцыянавання // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 11-14.

9. Маршэўская, В. В. Беларуская мова (прафесійная лексіка) у сінтаксічным і стылістычным аспектах : вучэбны дапаможнік / В. В. Маршэўская. – Гродно : ГрДУ, 2002. – 115 с.

10. Маршэўская, В. В. Беларуская мова (прафесійная лексіка). Практикум : вучэб. дапам. / В. В. Маршэўская. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 113 с.

11. Навуковы стыль мовы. Водгук, рэцэнзія, анатацыя, рэферат, дыпломная работа / склад. Н. Я. Савіцкая [і інш.]. – Мінск : БДТУ, 1999. – 66 с.

12. Руденко, Е. Н. Белорусский язык. Профессиональная лексика : учеб. пособие для студентов вузов / Е. Н. Руденко, А. А. Кожина, Е. Г. Задворная. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 384 с.

Слоўнікі

1. Арашонкава, Г. У. Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне / Г. У. Арашонкава, В. П. Лемцюгова. – Мінск : ПУП “Радые́ла-плюс”, 2005. – 448 с.

2. Беларускі арфаграфічны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 2009. – 695 с.

3. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : Бел. энцыклапедыя, 1999.

4. Завальнюк, У. М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч. – Мінск : Нар. света, 2009. – 399 с.
5. Кароткі эканамічны слоўнік / пад рэд. М. І. Платніцкага. – Мінск : БДЭУ, 1993. – 255 с.
6. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Выш. шк., 1993. – 445 с.
7. Руска-беларускі слоўнік : у 3 т. – Мінск, 1995.
8. Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне / пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1987. – 903 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977-1984.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1999. – 783 с.
11. Тлумачальны слоўнік гандлёвых тэрмінаў / пад рэд. Р. П. Валевіч. – Мінск : Выш. шк., 1995. – 103 с.
12. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
13. Шкраба, І. Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І. Р. Шкраба. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2008. – 320 с.
14. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск, 1984-1987.

Падрыхтуйце вуснае выказванне на адну з прапанаваных тэм:

1. Вышэйшая адукацыя: уласны выбар ці патрэба часу.
2. Якасць – універсальная катэгорыя .
3. Сапраўдныя каштоўнасці асобы.
4. Імідж прафесіянала і спосабы яго стварэння.
5. Кар'ера чалавека як умова яго самарэалізацыі.
6. Самавыхаванне студэнта.
7. Агульныя правілы дзелавога этыкету.
8. Тэхнічны прагрэс і экалогія.
9. Псіхалагічныя аспекты публічнага выступлення.
10. Рэклама ў нашым жыцці.
11. Беларускія СМІ: культура маўлення.
12. Асоба сучаснага кіраўніка: характэрныя якасці і адметныя рысы.
13. Творчае развіццё чалавека і прафесійная дзейнасць.
14. Месца і роля кнігі ў сучаснай інфармацыйнай прасторы.
15. Інтэрнэт: адносіны будучага?
16. Пазітыўнае мысленне – крок да поспеху.
17. Роля настаўніка ў маім жыцці.
18. Мой радавод: род, роднасць, радзіма.
19. «Добра быць у дарозе, якую сам сабе выбіраеш» (Я. Колас).
20. Этыка XXI стагоддзя.
21. Гісторыя назваў: гарады, вёскі, вуліцы, рэкі, азёры маёй радзімы.
22. Дзень беларускага пісьменства: гісторыя і сучаснасць.
23. Помнікі як сведкі гісторыі.
24. Новыя словы ў беларускай мове.
25. Прафесійнае самавызначэнне асобы.
26. «Тэхналогія» поспеху.
27. Электронны пераклад: давярай, але правярай!
28. Прастата маўлення – паказчык нізкай культуры.
29. Беларускія тэлепраекты: ацэнкі і прагнозы.
30. Народная лінгвістыка.
31. Невядомыя факты вядомай біяграфіі.
32. Беларуская лінгвістыка ў асобах.
33. Занатаванае часам (традыцыі, абрады і святы беларусаў).
34. Напісанае застаецца.
35. Экалогія мовы.

Веданне мовы – гэта свабоднае валоданне яе слоўнікамі, граматыкай і гукавым і пісьмовым увасабленнем (фанетыка і пісьмо) для пабудовы розных складаных моўных канструкцый пры выказванні (і разуменне пры ўспрыманні мовы). Аднак не заўсёды ў моўных зносінах непасрэдна ствараюцца неабходныя словазлучэнні і сказы. Мова характарызуецца таксама шырокім выкарыстаннем гатовых, узнаўляльных і ўстойлівых моўных адзінак, якія добра адшліфаваны па сваім значэнні і моўным (лексічным і граматычным) увасабленні.

Часам у навуковых працах, дакладах, лекцыях, рэфератах, сачыненнях як эпіграф да розных твораў і прац выкарыстоўваюцца цытаты. Ужыванне такіх канструкцый надае тэкстам большую эмацыянальна-экспрэсіўную насычанасць, а аўтарам тэкстаў – неабходную кампетэнтнасць, эрудыцыю і кваліфікаванасць.

Пазнаёмцеся з выказваннямі вядомых грамадска-палітычных дзеячаў, пісьменнікаў, філосафаў на самыя розныя тэмы. Шляхам перакладу на беларускую мову адзначце асаблівасці іх гучання. Прапануйце некалькі самастойна падабраных выказванняў, актуальных і значных у наш час.

Заговори, чтобы я тебя увидел. *(Сократ)*

Достоинство речи – быть ясной и не быть низкой. *(Аристотель)*

Три пути ведут к знанию: путь размышления – это путь самый благородный, путь подражания – это путь самый легкий и путь опыта – это путь самый горький. *(Конфуций)*

Человек создан для действия. Не действовать и не существовать для человека – одно и то же. *(Вольтер)*

Слова принадлежат веку, а мысли векам. *(Н.М. Карамзин)*

Хорошие мысли предпочитают блестящему слогу. Слог – это, так сказать, внешняя одежда; мысль – это тело, скрывающееся под одеждой. *(Ф.М. Достоевский)*

Деятельность человека пуста и ничтожна, когда не одушевлена идеею. *(Н.Г. Чернышевский)*

Доказывать человеку необходимость знания – это все равно что убеждать его в полезности зрения. *(М. Горький)*

Талант в науке есть прежде всего способность к упорному творчеству.
(Д.С. Лихачев)

Деятельность – единственный путь к знанию. (Б. Шоу)

И воспитание, и образование неразделимы. Нельзя воспитывать, не передавая знания, всякое же знание действует воспитательно. (Л. Толстой)

Красноречие, точно жемчуг, блещет содержанием. Настоящая мудрость немногословна. (Л. Толстой)

Истинное воспитание состоит не столько в правилах, сколько в упражнениях. (Ж.-Ж. Руссо)

Знать много языков – значит иметь много ключей к одному замку.
(Ф. Вольтер)

Мало одного знания: надо применить его; хотеть недостаточно, надо действовать. (В. Гёте)

Каждый день, в который вы не пополнили своего образования хотя бы маленьким, но новым для вас куском знания... считайте бесплодно и невозвратно для себя погибшим. (К.С. Станиславский)

Самая главная формула успеха – знание, как обращаться с людьми.
(Т. Рузвельт)

Главная жизненная задача человека – дать жизнь самому себе, стать тем, чем он является потенциально. Самый важный плод его усилий – его собственная личность. (Э. Фромм)

Единственная настоящая роскошь – это роскошь человеческого общения.
(А. де Сент-Экзюпери)

Тот, кто учится, не размышляя, впадает в заблуждение. Тот, кто размышляет, не желая учиться, окажется в затруднении. (Китайская мудрость)

Каждый человек – отражение своего внутреннего мира. Как человек мыслит, такой он и есть (в жизни). (Цицерон)

Разум с помощью науки проникает в тайны вещества, указывает, где истина. Наука и опыт – только средства, только способы собирания материалов для разума. (М.В. Ломоносов)

Вучэбнае выданне

Лебедзева Святлана Віктараўна
Абазоўская Наталля Віктараўна

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Практыкум

Рэдактар *Т.І. Баталка*
Тэхнічны рэдактар *Н.В. Абазоўская*
Карэктар *Т.А. Осіпава*
Камп'ютарная вёрстка *Н.В. Абазоўская*

Падпісана ў друк 05.02.13. Фармат 60x90 1/16. Папера афсетная № 1.
Гарнітура «Таймс». Ум. друк. арк. 1,37. Ул.-выд. арк. 2,6. Тыраж 90 экз.
Заказ 57.

Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт»
210035, г. Віцебск, Маскоўскі пр-т, 72.

Надрукавана на рызографе ўстановы адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт».
Ліцэнзія № 02330/0494384 ад 16 сакавіка 2009 г.